

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bestuurskundige Berichten september 2022: toekomstmuziek

Osinga, S.; Volkers, K.; Morsch, I.; Spruit, J.; Dijkstra, H.; Bytyçi, D.; ... ; Kouwenhoven, P.

Citation

Osinga, S., Volkers, K., Morsch, I., Spruit, J., Dijkstra, H., Bytyçi, D., ... Kouwenhoven, P. (Eds.). (2022). Bestuurskundige Berichten september 2022: toekomstmuziek. *Bestuurskundige Berichten*, 37(2), 1-32. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3736541>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3736541>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BESTUURSKUNDIGE BERICHTEN TOEKOMSTMUZIEK

**Blokchain in
Openbaar
Bestuur**

**Kernenergie
in Nederland**

Diplomademocratie

**Een politieke
carrière anno 2022**

Voorwoord

Waarde lezer,

Voor u ligt de tweede, en daarmee tevens de laatste, editie van de Bestuurskundige Berichten voor het academisch jaar 2021-2022. De commissie en externen hebben over de zomer hard gewerkt om u te voorzien van kwalitatief hoge en maatschappelijk relevante artikelen. Zodra u deze editie leest, zult u zien dat zij deze zomer inderdaad niet alleen op het strand hebben gelegen, maar dat zij ook een gevarieerd palet aan enerverende artikelen voor u hebben samengesteld.

In deze ‘toekomstmuziek’ editie zal het gaan over grootse ideeën en nieuw elan. Het gaat over de fraaie plannetjes en utopieschetsen die aan ons worden gepresenteerd door overheid en andere actoren, en ook over de uitvoering die vaak te wensen over laat. In deze editie wordt vooruit geblikt naar de toekomst, en teruggekeken naar het verleden. We erkennen waar we op de goede weg zijn, maar zoals de Leidse bestuurskundigen betaamt, geven we vooral aan waar het mis gaat.

Gaan democratie en de diplomademocratie wel samen? Kyra Volkers zoekt het uit. Isabelle Morsch gaat in op de noodzaak tot goede toegang van vrouwen tot de geneeskunde. Ook kan er worden gesproken van een kleine primeur: de aankomend aanvoerder van onze vereniging Pepijn Kouwenhoven maakt zijn debuut. BB'er van het eerste uur en door bewonderaars beschreven als het ‘orakel van Nijland’ Haije Dijkstra is wederom van de partij. Hij beschrijft de politieke koerswijziging inzake het kernenergiebeleid. Daarnaast heeft BB-generaal Drenis Bytyçi met zijn nederige ondergetekende strijdmakker de kanonnen gericht op de politieke onwenselijkheid om de politiek in te gaan. Bovendien beargumenteerd ondergetekende waarom het onwenselijk is om de Nederlandse minister-president direct te verkiezen door een uitstapje naar Israël te nemen. Verder geeft hoogleraar én erelid prof. dr. Frits van der Meer een voorzet tot een discussie over de rol van de bestuurskunde aan de crises die vandaag de dag spelen.

Met deze laatste editie neemt de commissie ‘Justins BBAes’ helaas ook afscheid van u. Zes september zal de huidige commissie uitgehamerd worden en binnenkort zal een nieuwe commissie worden samengesteld. Hoewel de samenstelling van de commissie jaarlijks verandert, blijft dit instituut bestaan. Immers: *BB vivat in aeternum!*

Wij wensen u veel leesplezier!

Voorzitter Justin Spruit en Commissaris Onderwijs Silke Osinga

Inhoudsopgave

Bestuurskundige
Berichten
ISSB: 0920-5772
37e jaargang, nummer 2.

Een uitgave van de
Bestuurskundige Interfacultaire
vereniging Leiden.

Verschijnt tweemaal per jaar.

Hoofdredactie:
Silke Osinga

Eindredactie:
Silke Osinga

Redactie:
Kyra Volkers,
Isabelle Morsch & Justin Spruit

Externe bijdragers aan dit nummer:
Pepijn Kouwenhoven, Haije Dijkstra
Drenis Bytyçi &
Frits van der Meer

Lay-out:
Silke Osinga

Redactieadres:
B.I.L. t.a.v. redactie BB
Turfmarkt 99
2511 DC
Den Haag

Waar redacteuren op persoonlijke titel hun
mening geven, is deze niet
noodzakelijkerwijs
die van de hele redactie.

4 **Vrouwelijke
gezondheidszorg**

8 **Kernenergie in
Nederland**

12 **Politiek onwenselijk**

18 **Politiek, Bureaucratie
en Samenleving in crisis**

21 **Is diplomademocratie wel
democratie?**

24 **Gekozen Premier-
formateur**

27 **Blockchain in de
publieke sector**

Waarom het zo belangrijk is dat er meer aandacht komt voor vrouwelijke gezondheidszorg

Isabelle Morsch

De Franse regering heeft begin dit jaar een groot nationaal actieplan bekendgemaakt om de (vrouwen) ziekte, endometriose, te kunnen behandelen. Ongeveer 10 procent van de vrouwen heeft endometriose. De ziekte kan leiden tot extreme pijn waardoor vrouwen niet kunnen werken of sporten. Ook kan het zelfs tot onvruchtbaarheid leiden.¹ Ondanks dat veel vrouwen deze ziekte hebben en er veel last door ervaren, is er relatief weinig over de ziekte bekend en hierdoor blijft behandeling vaak uit. President Macron zei zelfs:

*“Endometriose is geen ziekte van vrouwen, het is een ziekte voor onze hele samenleving”.*²

Het plan van de Franse regering bestaat uit drie stappen: als eerste investeren in wetenschappelijk onderzoek, daarnaast het trainen van artsen en medisch personeel om symptomen beter te herkennen, en als derde wil de regering geld investeren in campagnes om het publiek op de hoogte te stellen, want vrouwen met endometriose worden niet altijd serieus genomen in hun privé omgeving. Dit is het eerste EU-land wat op zo'n grote schaal campagne voert om een vrouwenziekte te bestrijden.²

Een kleinere – echter niet minder belangrijk – ontwikkeling die in Nederland dit jaar heeft plaatsgevonden om de gezondheid bij vrouwen te bevorderen, is de komst van een reanimatiepop mét borsten. Tot nu toe werden er tijdens reanimatiecursussen altijd poppen met een mannelijke lichaam ingezet om te oefenen. Sinds kort is er dus ook een stuk met borsten om rond de pop te bevestigen. Zo weten mensen het verschil tussen het reanimeren van een man en een vrouw, en dat zal een groot verschil gaan maken om de levenskwaliteit van vrouwen te bevorderen.³

De bovengenoemde ontwikkelingen zijn twee voorbeelden van het feit dat er nu pas specifiek aandacht komt voor de gezondheid van vrouwen. Jarenlang is de focus van de medische wetenschap altijd het lichaam van de man geweest, terwijl het vrouwelijke en het mannelijke lichaam aanzienlijk verschillen.⁴ Dit heeft als gevolg dat vrouwen vaker kampen met ziektes of klachten waar weinig mee gedaan wordt.⁵ Hierdoor is hun kwaliteit van leven veel lager wat slecht is voor de hele volksgezondheid. Het is daarom belangrijk dat de Nederlandse regering zich hier bewust van is, en deze lijn van verbeteringen kan doorzetten.

De Referentie Man

De ‘Referentie Man’ staat voor het lichaam van de westerse man, van ongeveer 1.70 m en 30 jaar oud, die altijd als referentiekader is genomen in de medische wetenschap. De referentie man is in 1975 bedacht door de International Commission on Radiological Protection.⁶ Vrouwen werden gezien als kleine mannen, met andere uiterlijke kenmerken. Zij werden vaak uitgesloten van medische onderzoeken. De eerste reden hiervoor was dat het vaak onzedelijk werd gevonden dat studenten een vrouwelijk lichaam zouden onderzoeken. Dit was genormaliseerd tot in de jaren 90 van de vorige eeuw.⁷ Ook was het makkelijker om een mannelijk lichaam te onderzoeken, omdat mannen geen hormonale cyclus hebben waarmee rekening gehouden moet worden. Daarnaast was er ook een kans dat een vrouw zwanger kon zijn.⁸ Een andere reden die soms werd genoemd was de prevalentie van een ziekte onder mannen. Mannen hadden vroeger meer kans op bijvoorbeeld een hartinfarct, volgens cardiologe Janneke Wittekoek in een interview met FunX. Mannen dronken en rookten over het algemeen meer dan vrouwen, en hadden ook vaak stressvolle banen. Dit vergroot de kans op een hartinfarct, en daarom was er altijd meer aandacht voor mannen bij onderzoek naar hartinfarcten.⁹

Gevolgen

Doordat vrouwen jarenlang zijn uitgesloten van medisch onderzoek, zijn er vandaag de dag nog veel ernstige gevolgen voor vrouwen. Zo hebben vrouwen vaker last van bijwerking van medicijnen dan mannen.¹⁰ Vrouwen belanden 33 procent vaker in het ziekenhuis dan mannen, door bijwerkingen van medicijnen.¹¹ Vaak zijn bijwerking van medicijnen op het vrouwelijk lichaam in het bijzonder niet bekend.¹² Dit komt doordat veel medicijnen die vroeger uitsluitend op mannen zijn getest vandaag de dag nog steeds worden gebruikt. Ze zijn niet opnieuw op vrouwen getest, ondanks dat er in 1993 een regel kwam dat medicijnen zowel op mannen als vrouwen getest moeten worden. Echter wordt er sindsdien bij

Er zijn veel problemen en ziektes die komen doordat het vrouwelijk lichaam lang is vergeleken met het mannelijk lichaam

nieuwe onderzoeken niet altijd goed rekening gehouden met vrouwelijke patiënten en de representativiteit. Bijvoorbeeld omdat er meer mannen dan vrouwen in een onderzoek meedoen, terwijl een ziekte vaker voor komt bij vrouwen. Ook worden bijwerkingen soms niet toegeschreven aan een specifiek geslacht, maar aan zowel mannen als vrouwen. Hierdoor blijft kennis over specifieke bijwerkingen uit.¹³

Er zijn veel verschillen tussen het mannelijk en vrouwelijk lichaam, en hoe hun organen werken. Zo hebben mannen een lager vetpercentage, waardoor vetoplosbare geneesmiddelen korter in het lichaam blijven dan bij vrouwen. Bij vrouwen duurt het langer voordat het eten door de maag naar de darmen gaat, waardoor medicijnen er langer over doen om te worden opgenomen door het lichaam. Ook is de PH-waarde in de maag van een vrouw hoger, waardoor sommige medicijnen beter worden opgenomen. De nierfunctie bij vrouwen zorgt er ook voor dat medicijnen die het lichaam verlaten, langer in het lichaam blijven. Er wordt nu ook gedacht dat hormonen invloed kunnen hebben op medicijnen. Dit is lastig te onderzoeken, zeker bij vrouwen, aangezien de hormoonbalans van een vrouw per levensfase varieert.¹⁴ Vrouwen krijgen dezelfde hoeveelheid van een medicijn als man, terwijl de organen er anders op reageren. Hierdoor krijgen vrouwen zoveel last van bijwerkingen.

Naast bijwerkingen van medicijnen die niet juist zijn getest, worden vrouwen ook vaker niet of later gediagnosticeerd. Diagnoses zoals bijvoorbeeld bij de ziekte van Bechterew worden veel later vastgesteld bij vrouwen. Bij jonge meisjes wordt ADHD minder vaak vastgesteld dan bij jongens. Ook wordt autisme bij vrouwen vaak de eerste keer verkeerd vastgesteld. Bij vrouwen blijft diagnose ook vaker uit dan bij mannen: de meeste mensen met onverklaarde lichamelijke klachten zijn vrouw. Andere diagnoses krijgen vrouwen juist vaker. Zo hebben vrouwen eerder te maken met depressies en angststoornissen. Migraines worden ook

vaker gediagnosticeerd bij vrouwen.

De nummer een doodsoorzaak bij vrouwen, is hart- en vaatziekten. Vanwege het feit dat er altijd zoveel focus lag op hart- en vaatziekten van het mannelijk lichaam, is er veel bekend over de symptomen van een hartinfarct bij mannen. Echter zijn deze symptomen bij vrouwen heel anders, en daarom kampen veel vrouwen met hartproblemen die niet worden herkend.

Dit zijn allemaal problemen en ziektes die komen doordat het vrouwelijk lichaam lang is vergeleken met het mannelijk lichaam. Daarnaast zijn veel ziektes en problemen die alleen bij vrouwen voorkomen ál helemaal niet goed onderzocht. Zo worden menstruatie- en overgangsklachten vaak neergezet als iets wat erbij hoort. Deze klachten kunnen echter zo ernstig zijn bij sommige vrouwen dat het dagelijkse leven er door wordt belemmert.¹¹ Ziektes als endometriose, polycysteus ovarium syndroom of een mymoon komen bij veel vrouwen voor en kunnen veel klachten geven, of zelfs leiden tot onvruchtbaarheid. Vaak worden vrouwen niet serieus genomen door artsen, en krijgen geen, een verkeerde of een verlate diagnose.^{11,15}

Actie nodig

Vorig jaar is er voor het eerst in de geschiedenis een wereldwijd onderzoek gedaan naar de gezondheid van vrouwen: The Hologic Global Women's Health Index. Daaruit bleek dat ook dat de gezondheid en gezondheidszorg van de vrouw, ondergeschikt is aan die van de man. Het doel van het onderzoek was om de levensverwachting en -kwaliteit van vrouwen wereldwijd te verbeteren. Vrouwen dragen bij aan verbintenis in families, gemeenschappen, de maatschappij, vooruitgang en de mensheid. De waarde van hun gezondheid voor de maatschappij kan niet over het hoofd worden

gezien. Het onderzoek wilde ook bewustzijn brengen voor het belang dat vrouwelijke gezondheid heeft voor de algemene volksgezondheid. Volgens het onderzoek is de enige manier om dit probleem te veranderen, zorgen dat wereldleiders zich ervan bewust zijn. Landen moeten geld investeren en hun beleid zo aanpassen dat vrouwen toegang krijgen tot de zorg die ze nodig hebben. Welvarende landen scoren beter dan landen waar de inkomens laag zijn, of dan landen waar er een grote inkomensongelijkheid tussen mannen en vrouwen is. Nederland staat op de zevende plek van landen waar vrouwen de beste toegang tot gezondheidszorg hebben.¹⁶

In 2015 maakte toenmalig Minister Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport bekend dat er extra geld zou worden uitgegeven aan zorg voor vrouwen. Dit was de eerste keer dat de Nederlandse regering erkende dat vrouwen achtergesteld zijn binnen de gezondheidszorg.¹⁷ In Nederland moet echter ook nog veel veranderen. Een plan vergelijkbaar met het endometriose-plan van de Franse regering is er niet. Een voorbeeld van de nood naar actie vond plaats in september 2018 toen er een tekort was aan bepaalde anticonceptiepillen. Toenmalige minister Bruins voor Medische Zorg zei in september 2018 dat er geen oplossing was voor het tekort, en vrouwen maar een ander merk pil moesten gebruiken. Hij kreeg vanuit de Tweede Kamer veel kritiek dat er niet zomaar gewisseld kan worden van pil, omdat niet elk lichaam dat aankan.¹⁸ De erkenning in 2015 was dus zeker geen laatste streep.

Vrouwen zijn altijd achtergesteld binnen de medische wetenschap, met alle gezondheidsgevolgen van dien. Vrouwen moeten even goede toegang krijgen tot gezondheidszorg als mannen. Vrouwen zijn essentieel voor het behoud van families, gemeenschappen, de maatschappij, progressie en de mensheid. Het is daarom belangrijk dat vrouwen goede toegang hebben tot zorg, en dat het gat van de kennis in de medische wetenschap wordt opgevuld. Het gaat tenslotte over de helft van de wereldbevolking.

Vrouwen zijn altijd achtergesteld binnen de medische wetenschap, met alle gezondheidsgevolgen van dien.

Bronnenlijst

- [1] van der Linden, P. J. Q. (2008). Endometriose. In Het gynaecologisch formularium (pp. 83-90). Bohn Stafleu van Loghum, Houten.
- [2] NOS. (2022, 14 februari). Frankrijk pakt endometriose aan: 'Geen ziekte van vrouwen, maar van samenleving'. Geraadpleegd op 14 juni 2022, van <https://nos.nl/artikel/2417365-frankrijk-pakt-endometriose-aan-geen-ziekte-van-vrouwen-maar-van-samenleving>
- [3] HartPatiënten. (2022, 23 maart). Reanimatiepop, nu ook met borsten. Geraadpleegd op 14 juni 2022, van <https://www.hartpatiënten.nl/nieuws/reanimatiepop-nu-ook-met-borsten/>
- [4] Lagro-Janssen, T. (2016). De mythe van de neutraliteit in de geneeskunde. *TBV-Tijdschrift voor Bedrijfs- en Verzekeringsgeneeskunde*, 24(7), 324-326.
- [5] UMCG. (2021, 21 juni). De man als gouden standaard in onderzoek. Geraadpleegd op 16 juni 2022, van <https://www.umcg.nl/-/man-als-gouden-standaard-in-onderzoek>
- [6] ICRP, 1975. Report of the Task Group on Reference Man. ICRP Publication 23. Pergamon Press, Oxford.
- [7] Yang, Y., A.S. Carlin en P.J. Faustino (2009). Participating of women in clinical trials for new drugs approved by the Food and Drug Administration in 2000-2002. In: *Journal of Women's Health*, jg. 18, nr. 3, p. 303-310.
- [8] ZonMw. (2015, mei). Kennisagenda: Gender en Gezondheid.
- [9] FunX. (2019, 1 augustus). De wereld is ontworpen voor mannen en dat is fucked up voor vrouwen. Geraadpleegd op 20 juni 2022, van <https://www.funx.nl/news/funx/17f30dce-7b7c-439b-adfa-3cd1ea6c12de/de-wereld-is-ontworpen-voor-mannen-en-dat-is-fucked-up-voor-vrouwen>
- [10] Jong-van den Berg, L. de (2013). Farmacotherapie. In: B.C.J.M. Fauser, A.L.M. Lagro-Janssen en A.M.E. Mol (red.),

Handboek vrouwspecifieke geneeskunde (p. 204-215). Houten: Prelum Uitgevers.

- [11] Rodenburg, E. M., Stricker, B. H. C., & Visser, L. E. (2010). Sex-related differences in hospital admissions attributed to adverse drug reactions in the Netherlands. *British Journal of Clinical Pharmacology*, 95–104. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2125.2010.03811.x>
- [12] Portegijs, W., & Brakel, M. V. D. C. (2016). *Emancipatiemonitor 2016*.
- [13] UMCG Cardiology. (2019, 23 augustus). Women benefit from lower doses of heart failure medications. Geraadpleegd op 20 juni 2022, van <https://www.groningencardiology.com/women-benefit-from-lower-doses-of-heart-failure-medications/>
- [14] Abadier, M., & Visser, L. (2021). Sekseverschillen en geneesmiddelen. Uitsluitend voor Apothekersassistenten.
- [15] Fauser, B. C., Tarlatzis, B. C., Rebar, R. W., Legro, R. S., Balen, A. H., Lobo, R., ... & Barnhart, K. (2012). Consensus on women's health aspects of polycystic ovary syndrome(PCOS): the Amsterdam ESHRE/ASRM-Sponsored 3rd PCOS Consensus Workshop Group. *Fertility and sterility*, 97(1), 28-38.
- [16] Hologic. (2021). The Hologic Global Women's Health Index: the first globally comparative study of women's health. [hologic.com](https://www.hologic.com/about/hologic-highlights/hologic-global-womens-health-index-first-globally-comparative-study-womens). Geraadpleegd op 28 juni 2022, van <https://www.hologic.com/about/hologic-highlights/hologic-global-womens-health-index-first-globally-comparative-study-womens>
- [17] NOS. (2015, 16 juni). Extra geld voor zorg voor vrouwen. Geraadpleegd op 12 juli 2022, van <https://nos.nl/artikel/2041777-extra-geld-voor-zorg-voor-vrouwen>
- [18] BNNVARA. (2018, 11 september). Voorlopig geen oplossing voor tekort aan anticonceptiepillen. Geraadpleegd op 11 juli 2022, van <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/voorlopig-geen-oplossing-voor-tekort-aan-anticonceptiepillen>

Kernenergie in Nederland

In het beleid heeft kernenergie een comeback gemaakt. Nu de uitvoering nog.

Beleid kan soms snel veranderen. In 2017 had geen enkele politieke partij een passage in het verkiezingsprogramma over het bouwen van nieuwe kerncentrales. Vier jaar later werd in het nieuwe regeerakkoord de bouw van twee nieuwe centrales aangekondigd. Door een samenloop van omstandigheden is er een 'window of opportunity' ontstaan voor nucleaire energie in Nederland. Maar tussen droom en daad staan wetten in de weg - en praktische bezwaren. De uitvoering kan nog wel eens voor hoofdbrekens gaan zorgen: In Nederland is al bijna vijftig jaar geen kerncentrale meer gebouwd. Ondertussen heeft de tijd niet stilgestaan: in verschillende Europese landen worden reactoren gebouwd en steeds vaker gaat het over small modular reactors (SMR's). Hoe heeft kernenergie een comeback gemaakt op de politieke agenda, kunnen 'we' ze nog wel bouwen en wat zijn de kansen voor de SMR?

Haije Dijkstra

Het wordt steeds duidelijker dat we met gepaste spoed afscheid moeten nemen van drie goede, oude vrienden. Olie, kolen en gas hebben de afgelopen twee eeuwen een enorme bijdrage geleverd aan de economische groei die Nederland (én de rest van de wereld) heeft doorgemaakt. Fossiele bronnen staan aan de basis van onze hedendaagse welvaart, en daar mogen we ze dankbaar voor zijn. Tegelijkertijd heeft de verbranding van deze producten geleid tot een zeer schadelijk neveneffect: de uitstoot van grote hoeveelheden CO₂. Inmiddels is daarom voor (bijna) iedereen duidelijk dat we op zoek moeten naar alternatieve energiebronnen waarbij minder broeikasgassen vrijkomen. Het kabinet is daarbij ambitieus: nadat de Nederlandse doelstelling van 49%

CO₂-reductie al was opgehoogd naar 55%, koos minister Jetten om nog een keer te overtoepen: vóór 2030 moet er in Nederland 60% minder worden uitgestoot ten opzichte van 1990. Twintig jaar later, in 2050, moet Nederland zelfs helemaal klimaatneutraal zijn. Om dat doel te behalen, moet de energievoorziening de komende drie decennia bijna volledig op de schop. Kernenergie, één van de meest CO₂-arme bronnen, werd de afgelopen tien jaar vaak niet meegenomen in de verduurzamingsplannen. Hoewel er ook in deze eeuw nog wel plannen zijn geweest voor een tweede centrale, levert op dit moment nog steeds alleen de in 1973 opgeleverde kerncentrale van Borssele stroom aan het elektriciteitsnet. Toch is de energiebron uiteindelijk wel weer op de politieke agenda gekomen in Nederland.

Het wordt steeds duidelijker dat we met gepaste spoed afscheid moeten nemen van drie goede, oude vrienden: Olie, kolen en gas

Kernenergie in het Nederlandse beleid

“Visie is een olifant die het zicht belemmert” stelde minister-president Rutte in 2013 tijdens een speech. Zo kan ook het kernenergiebeleid onder zijn leiding getypeerd worden. Onder het eerste kabinet van Rutte (2010-2012) werd nucleaire energie als serieuze optie beschouwd: *“Om de CO₂-reductie te realiseren en minder afhankelijk te worden bij de energievoorziening, is meer kernenergie nodig”* stond in het regeerakkoord.

Zonnevelden en windmolens schoten de afgelopen jaren als paddenstoelen uit de grond, de ontwikkeling van hernieuwbare energie blijft echter achter

Het kabinet kondigde daarbij aan om nieuwe vergunningsaanvragen goed te keuren, mits het plan aan alle veiligheidseisen zou voldoen. In die tijd lag een plan op tafel om een tweede kerncentrale in Borssele te plaatsen. Uiteindelijk bleek dit niet mogelijk zonder financiële steun van de overheid en verdween het plan in de prullenbak. In 2012 wordt Japan geraakt door een tsunami, waarbij ook de kerncentrale van Fukushima beschadigd raakt. Meer dan 150.000 mensen moeten hun huis verlaten. In de politiek wordt het hierna stil: het enthousiasme en vertrouwen in kernenergie leken weggeëbd. In het regeerakkoord van VVD en PvdA (2012) werd kernenergie niet als optie genoemd. Bij de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen, in 2017, was kernenergie ook geen issue op de agenda. Alleen in het verkiezingsprogramma van de SGP was een passage opgenomen over een verlenging van de levensduur van de kerncentrale in Borssele.

Waarde aandacht voor kernenergie in deze jaren verdween, kwam klimaatbeleid steeds centraler te staan. In 2012 pleitten VVD en PvdA voor ambitieus internationaal klimaatbeleid. De energievoorziening in Nederland moest volgens de twee partijen in 2050 klimaatneutraal zijn. Vier jaar later werd in het coalitieakkoord van Rutte-III (2017) het Klimaatakkoord aangekondigd: een afspraak tussen bedrijven, maatschappelijke organisaties en medeoverheden om tot 49% CO₂-reductie in 2030 te komen. De reductiedoelstellingen werden door de jaren heen steeds opgehoogd. Daardoor moest er ook een concreet plan komen om deze doelstellingen te halen. Er werd veel geïnvesteerd in hernieuwbare energie, zoals zon en wind. Van die investeringen kunnen inmiddels de vruchten geplukt worden: zonnevelden en windmolens schoten de afgelopen jaren als paddenstoelen uit de grond en inmiddels wordt meer dan 33% van ons elektriciteit duurzaam opgewekt. De ontwikkeling van hernieuwbare energie blijft echter achter: daarin is het aandeel van zon en wind slechts 3%. Na het sluiten van het Klimaatakkoord groeide het besef dat het misschien niet mogelijk is om alleen met wind- en zonne-energie klimaatneutraal te worden in 2050.

Een kantelpunt in de publieke discussie was een uitzending van Zondag met Lubach in november 2018. In een lang item betoogt Lubach dat kernenergie veiliger is dan andere energiebronnen en noodzakelijk om CO₂-uitstoot te reduceren. Klaas Dijkhoff nam deze stelling over: in dezelfde week van het tv-item stelde de VVD-fractievoorzitter dat de klimaatdoelen onhaalbaar zijn zonder nieuwe kerncentrales. Coalitiepartij D66 reageerde kritisch, maar dat weerhield Dijkhoff niet: bij de Algemene Politieke Beschouwingen van 2020 diende de politicus een motie in om een marktconsultatie te organiseren. Hierin moesten twee vragen centraal staan: onder welke voorwaarden zijn marktpartijen bereid te investeren in kerncentrales in Nederland en welke regio's hebben belangstelling voor het realiseren van een kerncentrale? De motie werd aangenomen en in juli 2021, tijdens de formatie van Rutte-IV, werd een uitgebreid rapport met de Kamer gedeeld. Daaruit bleek dat marktpartijen geïnteresseerd zijn, maar ook dat overheidssteun noodzakelijk is. Ook bleken verschillende provincies, waaronder Zeeland en Brabant, geïnteresseerd in een kerncentrale. Demissionair staatssecretaris Yesilgöz gaf in de begeleidende brief aan: *“Uiteraard is het aan een volgend kabinet om verder te besluiten over kernenergie”*.

Het project in Somerset moet bewijzen dat Europa nog steeds kerncentrales kan bouwen.

In september 2021 verscheen het ENCO-rapport, waaruit bleek dat nucleair net zo kosteneffectief is als zonne- en windenergie wanneer systeemkosten (zoals aansluitingskosten) meegerekend worden. Zo kwamen verschillende seinen op groen te staan: men was overtuigd van de noodzaak van kernenergie om de klimaatdoelen te halen, maar kreeg ook de bevestiging dat de kosten meevielen en marktpartijen geïnteresseerd waren. D66 ging overstag en in het coalitieakkoord van december 2021 werd aangekondigd: *“Kernenergie kan in de energiemix een aanvulling zijn op zon, wind en geothermie en kan worden ingezet voor de productie van waterstof (...) Daarom blijft de kerncentrale in Borssele langer open, met uiteraard oog voor de veiligheid. Daarnaast zet dit kabinet de benodigde stappen voor de bouw van 2 nieuwe kerncentrales”*. Het kabinet heeft daarvoor tot 2030 5 miljard aan subsidie opzijgezet. Waar die kerncentrales gebouwd gaan worden is nog niet helemaal duidelijk. Er is terrein gereserveerd bij de huidige kerncentrale Borssele, in de Eemshaven en op de Maasvlakte. Ook provincie Brabant heeft aangegeven geïnteresseerd te zijn.

Vervolgens moeten plannen omgezet worden in beleid en komt de ambtelijke molen op gang. In juli 2022 stuurde minister Jetten de brief *‘Informatie over acties die zijn ingezet om uitvoering te geven aan het coalitieakkoord op het gebied van kernenergie’* naar de Kamer. De minister stippelde daarin de route uit: in het najaar van 2023 volgt de definitieve besluitvorming over de financiering en het gunningsproces. Op het ministerie van

Economische Zaken en Klimaat is een speciale directie voor kernenergie opgericht. Zij moeten uitvoering gaan geven aan het beleid de komende jaren. Dat roept wel een belangrijke vraag op: Kunnen we in Europa nog wel (grote) kerncentrales bouwen?

De bouw van kerncentrales in Europa

Critici van kernenergie wijzen vaak naar de hoge kosten en lange bouwtijd. Daar zijn in Europa verschillende voorbeelden van te geven. In maart 2022 werd in Finland een nieuwe kerncentrale aangesloten op het elektriciteitsnet. Dat was een unicum: vijftien jaar lang werd in de Europese Unie geen enkele nieuwe centrale geopend. De bouwprojecten die er wel waren, tonen vooral een gebrek aan ervaring aan. In 2006 werd door het Franse bedrijf EDF (wereldwijd de grootste bouwer van kerncentrales) bekend gemaakt dat er een nieuwe kerncentrale gebouwd zou worden in Normandië. Een jaar later werd met de bouw van *Flamanville C* begonnen. De opleverdatum is vervolgens keer op keer uitgesteld. Inmiddels is de verwachting dat de centrale in het tweede kwartaal van 2023 elektriciteit kan gaan produceren. De kosten werden vooraf geschat op 3,3 miljard, maar zijn inmiddels opgelopen tot 12,4 miljard.

Op dit moment kijken Europese energiedeskundigen ook vol spanning naar een bouwput aan de Engelse kust. In Somerset wordt, ook door het Franse bedrijf EDF, sinds 2018 gebouwd aan een enorme kerncentrale die binnen vijf jaar in 7% van de Engelse elektriciteitsbehoefte moet gaan voorzien. Dit project moet bewijzen dat Europa nog steeds kerncentrales kan bouwen. Toch is ook hier al vertraging (én budgetoverschrijding) aangekondigd: de verwachting is nu dat de centrale in 2025 operationeel is. Volgens EDF heeft de langdurige pauze tussen de bouwprojecten ervoor gezorgd dat het bedrijf kennis en kunde weer opnieuw moest opbouwen. Wanneer er in Europees verband ingezet wordt op het in serie bouwen

van reactoren, zou dat volgens deskundigen kunnen leiden tot een kostenreductie van meer dan 50%. Toch blijft het financiële risico, door de enorme schaal van deze projecten, erg groot. Verschillende landen kijken daarom ook naar kleinere alternatieven.

Small Modular Reactors: een kleine oplossing?

In de brief van juli 2022 schreef minister Jetten ook: *“Bij de uitwerking van contouren voor een energiesysteem moet er voldoende ruimte gelaten worden voor nieuwe ontwikkelingen die dat systeem mede bepalen zoals de mogelijke rol van Small Modular Reactors (SMRs) in het energiesysteem van de toekomst.”* Eerder had CDA-Kamerlid Henri Bontenbal de minister al opgeroepen om te kijken naar deze kleinere reactoren, met een vermogen tussen de 10 en 300 Megawatt. Deze minicentrales kunnen naar verwachting sneller gebouwd worden. Ook is het investeringsrisico lager: door de grote productie-aantallen ligt de prijs en het risico op bijvoorbeeld constructiefouten lager. SMR's bieden daarnaast een oplossing voor één van de grootste beperkingen in de energietransitie op dit moment: netcongestie. Op veel plekken is sprake van overbelasting van het elektriciteitsnet. Hierdoor kunnen woonwijken, maar

ook zonneparken niet aangesloten worden op het net. De netbeheerders hebben meer dan 100 miljard euro nodig tot 2050 om de capaciteit te verhogen en zitten met groot aantal vacatures die door de huidige krapte op de arbeidsmarkt niet ingevuld worden. Door de omvang kunnen deze kleinere centrales op gunstige plekken in het elektriciteitsnet worden ingepast, bijvoorbeeld in de regio's waar veel zware industrie zit.

Het klinkt allemaal veelbelovend, maar op dit moment is het vooral toekomstmuziek. Naar verwachting zullen de eerste SMR's in 2027 operationeel zijn. Of er daarna ook een aantal minireactoren in Nederland zullen komen, is zeer de vraag. Uit een wob-verzoek blijkt dat ambtenaren van het ministerie van EZK nog niet warmlopen voor deze nieuwe technologie. Zij stellen in een presentatie: *“Realisatie van SMR's op meerdere locaties lijkt niet haalbaar. De ruimtelijke integratie van een kernreactor is een enorme uitdaging in Nederland. Daarbij is maatschappelijk draagvlak essentieel: dat ontbreekt momenteel in de meeste regio's.”* Vermoedelijk zal Nederland eerst de kat uit de boom kijken bij deze ontwikkeling en kiezen voor een paar grotere reactoren van Europese makelaardij.

De marktpartijen

Voor dit artikel is er contact gezocht met twee bedrijven die plannen hebben om Small Modular Reactors te bouwen: NuScale en Rolls-Royce.

Volgens **Diane Hughes**, vice-president van Nuscale Power, heeft de SMR van haar bedrijf een aantal voordelen ten opzichte van traditionele reactoren. Normale kerncentrales zijn, wanneer ze worden bijgevuld met verse splijtstof, meer dan een maand buiten werking. Bij de NuScale reactor kan dit naar verwachting worden teruggebracht naar tien dagen. Ook biedt de reactor een volledig passief veiligheidssysteem. Daarnaast is de NuScale reactor modulair: er kunnen verschillende modules naast elkaar geplaatst worden. De Russische invasie in Oekraïne heeft volgens Hughes aangetoond dat Europa te afhankelijk is geraakt van aardgas en te weinig heeft geïnvesteerd in kernenergie. De huidige problemen op de wereldwijde energiemarkt laten dan ook vooral zien hoe belangrijk energiezekerheid is.

Alistair Evans, Government and Corporate Affairs Director van Rolls-Royce, gaf per mail aan dat er in Nederland snel gehandeld kan worden. Dat komt vooral omdat de randvoorwaarden in Nederland goed zijn: in tegenstelling tot andere landen is er een werkende kerncentrale en een toezichthouder. Daarnaast is ook de supply chain op orde: bij Urenco in Almelo worden ook nu al grote hoeveelheden uranium verrijkt. Voor het bouwen van een kleine Rolls-Royce reactor is slechts vier tot vijf jaar nodig. Wel stelt Evans dat ook politieke en publieke welwillendheid noodzakelijk zijn om snel SMR's te plaatsen in Nederland.

Politiek onwenselijk

Bedreigingen, burn-outs en beperkte ondersteuning: een politieke carrière anno 2022

Justin Spruit en Drenis Bytyçi

© Justin Spruit

De politiek is wellicht het meest dynamische onderdeel van het openbaar bestuur. Politici behoren tot de meest populaire actoren ervan en spelen een grote rol in de media. Werken in de politiek is dan ook voor menig jongere een groot toekomstdroom. De dynamiek binnen de politiek is echter sterk veranderd, vergeleken met enkele decennia geleden. 20 jaar geleden ervoer Nederland haar eerste *high profile* politieke moord sinds de gebroeders de Witt met de moord op Pim Fortuyn (LPF). Sindsdien hebben er ook andere grote systemische veranderingen plaatsgevonden, zoals de rol van internet en sociale media in de politiek. De keerzijden van het werken in de politiek zijn daardoor ook zichtbaarder geworden. Men kan zich daarom afvragen in hoeverre het nog wenselijk is om te werken in de politiek. Kun je je beter focussen op de private sector of op andere onderdelen van het openbaar bestuur? Of valt dit mee en ‘*hoort het erbij*’? In dit artikel analyseren we in drie factoren die de onwenselijkheid van het werken als politicus illustreren.

Reden 1: Veiligheid

Om te beginnen is er een nare trend zichtbaar geworden in de laatste jaren: politici worden vaker en stelselmatiger bedreigd, tot aan familieleden en politiebescherming toe. Het voorbeeld van Geert Wilders (PVV) zijn permanente persoonsbeveiliging is al bijna een gegeven geworden, maar er zijn helaas meerdere recente voorbeelden te noemen. Zo heeft Caroline van der Plas (BBB) deze zomer besloten tijdelijk niet in de media te verschijnen omdat ze te maken had met doodsb bedreigingen.¹ Minister van

Financiën Sigrig Kaag (D66) kreeg in het begin van dit jaar ongewenst bezoek voor haar deur van een man met een fakkel.² Minister Hugo de Jonge (CDA) en RIVM-directeur Jaap van Dissel waren tijdens de coronacrisis geregeld het doelwit van opruiing en bedreigingen.^{3,4} Ook journalisten zijn doelwit en lopen het risico thuis aangevallen te worden,⁵ aangereden te worden bij het verslag doen bij een kerk,⁶ of zelfs met auto en al in de berm gegooid te worden.⁷ Een bekend tragisch voorbeeld is ook de aanslag op misdaad-

verslaggever Peter R. de Vries, die op klaarlichte dag in Amsterdam geliquideerd werd.⁸ De NOS voelde zich verder ook genoodzaakt om de logo's van hun satellietwagens af te halen.⁹ Op de wereldranglijst Persvrijheid Index van *Reporters sans frontières* (RSF) is Nederland dan ook gezakt van plaats 6 naar plaats 28, waar we de afgelopen twee decennia consequent in de top tien stonden.¹⁰ Deze toename in bedreigingen is niet alleen te wijten aan de coronacrisis. Al in de jaren daarvoor was er een stijging waar te nemen in het aantal gemelde strafbare bedreigingen van politici. Tussen 2015 en 2018 steeg dit aantal van 92 naar 362.¹¹ En ook nu na de coronacrisis, met het oplaaien van het stikstofdebat en boerenprotesten, blijkt het er niet bepaald rustiger op te worden. Minister voor Natuur en Stikstof Christianne van der Wal (VVD) werd zelfs thuis opgezocht door boze boerendemonstranten, die het kennelijk acceptabel vonden deze grens te overschrijden.¹² Het lijkt helaas alsof er met ieder moeilijk nieuw dossier er heftige en bijna gewelddadige tegenstand verwacht moet worden. Gelukkig treedt de rechtsstaat op tegen strafbare feiten die in deze context worden gepleegd en blijven veel van deze daden niet onbestraft. Desondanks is dit giftige klimaat een feit. Niet alleen burgers, maar ook politici lijken elkaar onderling te verwijten en te bedreigen. Dreigen met tribunalen door Kamerlid Pepijn van Houwelingen (FvD) en Rotterdams PVV-raadslid Maurice Meeuwissen is een recent dieptepunt wat helaas past in deze gesignaleerde trend. Een verharding en verruwing in de politiek is dan ook niet te missen.

Dit doet men afvragen waar deze verharding vandaan komt. Zonder af te dwalen in wilde speculatie over vermeende oorzaken, is in ieder geval duidelijk dat allereerst het vertrouwen in de politiek om maatschappelijke problemen aan te kaarten en vervolgens op te lossen laag is en ten tweede het steeds meer als

een serieuze optie wordt gezien om over te gaan op – of dreigen met – geweld om politieke doelen te bereiken. Zonder te generaliseren kan men hierbij denken aan sommige boeren- of coronaprotesten. Wat zegt dit over de staat van ons openbaar bestuur? Kan de democratische rechtsstaat deze zorgelijke ontwikkeling eigenlijk wel trotseren? Het is geen verrassing dat een dergelijke trend het werk als politicus onaantrekkelijk maakt.

Reden 2: Politieke verplaatsing

Een volgende reden waarom het onwenselijk is om in de politiek te gaan werken is de rol die de politiek speelt bij politieke besluiten. Een vaker gevoerd debat over de rol van de Tweede Kamer gaat over het (wegvallen van) dualisme. Doordat het kabinet zich doorgaans strikt probeert te houden aan een regeerakkoord, en de Kamerleden van coalitiepartijen vrijwel altijd (in grote lijnen) het kabinetsstandpunt volgen, valt er een belangrijke bron van kritiek weg. Kamerdebatten worden op deze manier ook meer voorspelbaar dan wellicht gewenst is. De controlerende en corrigerende functies van het parlement worden op deze manier ingeperkt. Dit kan ook waargenomen worden bij het vertragen en achterhouden van informatie, zoals tijdens de toeslagenaffaire.¹³

Afgezien van dit monisme is er sprake van een verplaatsing van de politiek. De Utrechtse hoogleraar Mark Bovens beschrijft deze term als een verschuiving van de plek waar politieke besluitvorming plaatsvindt, specifiek van democratisch gelegitimeerde arena's zoals het parlement naar arena's die niet democratisch gelegitimeerd zijn.¹⁴ Bovens ziet deze ontwikkeling als "een belangrijke bedreiging voor de moderne democratie". Er zijn legio voorbeelden, met als rode draad een langdurige onderhandeling gefaciliteerd door de overheid tussen grote spelers op een specifiek terrein

buiten het parlement om. Vervolgens wordt het resultaat uit deze onderhandeling – zonder veel ruimte voor amendementen – door het parlement bekrachtigd. Het parlement wordt hierin dus niet meegenomen en wordt vervolgens voor een *fait accompli* gesteld. Een voorbeeld hiervan is het pensioenakkoord. Dit akkoord werd in 2019 na jaren onderhandelen tussen het kabinet en de sociale partners met medewerking van de Sociaal-Economische Raad (SER) gefinaliseerd.¹⁴ Een ander bekend voorbeeld is hoe het klimaatakkoord tot stand kwam. Een ander bekend voorbeeld is hoe het Klimaatakkoord tot stand kwam. Voorzitter van het Klimaatberaad Ed Nijpels had vijf ‘tafels’ waar de sector kon onderhandelen over de invulling van het Klimaatakkoord van Parijs. Verder kan er ook voor worden gekozen om een ‘onafhankelijk gespreksleider’ aan te stellen zonder duidelijk mandaat zoals recent is gebeurd door de aanstelling van Johan Remkes in de stikstofcrisis. De Leidse hoogleraar Wim Voermans beschrijft in zijn meest recente boek ‘het land moet bestuurd worden’ maar liefst elf akkoorden die zijn gesloten tijdens de kabinetten-Rutte. Journalist Marc Chavannes spreekt in deze context van een ‘akkoorden-democratie’.¹⁶ Behalve Mark Bovens heeft ook onder meer de vicepresident van de Raad van State Thom de Graaf kritiek geuit op deze verschuiving en heeft het Klimaatakkoord als “*een risico voor de democratie*” omschreven.¹⁹ Emeritus-hoogleraar politicologie Ruud Koole stelt in een overzichtsartikel over de spanning tussen democratie en een ‘akkoorden-democratie’ dat akkoorden: “*dragen het risico in zich de positie van het parlement in het wetgevingsproces (verder) te verzwakken.*”¹⁸

Al met al is er dus een verschuiving waar te nemen in de rol van het parlement in ons staatsbestel. De plek waar grote wezenlijke politieke discussies worden gevoerd heeft zich dus verplaatst: de nadruk ligt nu minder op de direct verkozen Tweede Kamer, en meer op minder democratisch gelegitimeerde arena’s.

Reden 3: Politiek als burn-outfabriek

Het Kamerlidmaatschap of ministerschap vraagt vandaag de dag zo veel dat niet iedereen de werkdruk nog trekt. Politieke veteranen als Pieter Omtzigt (onafhankelijk) en Renske Leijten (SP) hebben last gehad van een burn-out en ook ministers kunnen tijdens een debat in elkaar vallen in het geval van Bruno Bruins (VVD) of zitten met een burn-out thuis zoals Bas van ’t Wout (VVD). De negatieve spiraal van de werkdruk heeft meerdere oorzaken. Allereerst is de politiek een stressvol en druk bestaan. Debatten die tot na middernacht kunnen duren, helpen hier niet aan bij. Hierdoor heeft de voorzitter van de Tweede Kamer gesprekken gevoerd om de hoge werkdruk en stress tegen te gaan. In 2021 zei Kajsia Ollongren over het werk op het Binnenhof: “*bijna niet te behappen voor één persoon*”.²⁰ Daarnaast zijn er relatief weinig Nederlandse Kamerleden ten opzichte van de bevolking. De Estse politicoloog Rein Taagepera beargumenteert dat de meeste parlementen een patroon volgen: het parlement is grofweg even groot als de derdemachtswortel van de bevolking van een land.²¹ Wanneer dit voor Nederland wordt berekend met de laatste CBS-prognoses van 18 augustus 2022 van 17.738.944, dan volgt er volgens Taagepera dat Nederland 261 Kamerleden zou moeten hebben.²² De Tweede Kamer heeft er 150, en loopt dus achter op wat de derdemachtswet zou aanraden. Wanneer er meer Kamerleden zouden zijn, dan daalt de relatieve werkdruk per Kamerlid. In een opinieartikel in de Volkskrant hebben zowel de fractievoorzitter van de ChristenUnie als van Volt zich uitgesproken voor een verhoging van het aantal Kamerleden naar 200.²³ Met name de kleine fracties zouden profiteren van dit voorstel.²⁴

Behalve relatief weinig Kamerleden, is de ondersteuning van Kamerleden ook beperkt. Volgens een briefadvies van de Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB) over de ondersteuning van de Tweede Kamer stelt zij: “*dat de Kamer niet leunt op veel en brede ondersteuning.*”²⁵ Ook wanneer de ondersteuning internationaal wordt vergeleken, heeft Nederland een beperkte ondersteuning.²⁶ De beperkte ondersteuning van Kamerleden staat in schril contrast met ministers die kunnen rekenen op de ondersteuning van honderden dan niet duizenden ambtenaren. Er is hier dus sprake van een informatie-asymmetrie en dit ondermijnt de controlefunctie van de Kamer. In 2019 zijn er wel stappen gezet ter verbetering van de ondersteuning door de motie-Jetten. Deze stelde 10 miljoen euro structureel beschikbaar voor dit doel.²⁷ Hiervan is er 7,6 miljoen euro niet uitgegeven door fracties als ‘appeltje voor de dorst’ bij mogelijke tegenvallende verkiezingsuitslag.

Daarnaast zijn er ergernissen omdat de bedoeling was om inhoudelijke ondersteuning te regelen, maar eerder het beeld ontstond dat dit meer is opgegaan aan beeldvorming door extra te investeren in voorlichters.²⁸

Wat wenselijk hierin is, blijkt wederom een politieke beslissing te zijn. Een voorzet hiervoor is al gegeven.

In een recente policy paper van het Montesquieu Instituut wordt namelijk beargumenteerd dat de keuze voor welke vorm van ondersteuning afhangt welke rol als Kamerlid een nieuwe impuls nodig heeft.²⁹ In deze policy paper worden zes vormen van ondersteuning van Kamerleden onderscheiden, namelijk personele steun in de vorm van een informatiemakelaar, adviseur, penvoerder, onderhandelaar, marketeer of planner. Verder wijst de ROB in haar briefadvies op de politieke versnippering, de opkomst van sociale media, incident gedreven politiek en aandachtcompetitie als mogelijke oorzaken van een hoge werkdruk voor Kamerleden. Ook maken ze de interessante constatering dat er sprake is van een benaderingsparadox: door moderne media zijn Kamerleden weliswaar beter benaderbaar, maar dit leidt juist tot een verminderde bereikbaarheid. Doordat de emailadressen en profielen van Kamerleden openbaar zijn, worden zij overspoeld met informatie en verzoeken, waardoor zij nog minder bereikbaar zijn. Door deze onderdelen is het erg lastig om het werk als volksvertegenwoordiger of minister nog adequaat uit te oefenen en is er een koerswijziging nodig.

Conclusie & aanbevelingen

Los van deze negatieve trends is er uiteraard ook veel moois aan het werk als politicus. Desondanks is het ontzettend jammer dat politici in Nederland te maken hebben met bedreigingen, burn-outs, gebrekkige ondersteuning en een veranderde rol van de Tweede

Nationaal Archief (CC0)

Kamer. Met dit artikel willen we het werken in de politiek nadrukkelijk niet ontmoedigen of zwartmaken. Juist door realistisch te zijn over de onaantrekkelijkheid van het werk in de huidige vorm, kan men werken richting een betere toekomst. Een toekomst waarin politici niet meer stelselmatig worden bedreigd, geen last meer hebben van een te hoge werkdruk, burn-outs en een gebrek aan ondersteuning. Een toekomst waarin de politiek serieuzer wordt genomen door zichzelf, maar ook door de media en de samenleving als geheel. Als samenleving lijken we nog geen duidelijk antwoord te hebben op de vraag hoe we een dergelijke toekomst gaan bewerkstelligen. Daarom sluiten we dit artikel af met in ieder geval de volgende zeven aanbevelingen:

1. Verhoog de pakkans van (online) bedreigingen.
2. Verhoog de straffen voor de meest voorkomende vormen van intimidatie waar volksvertegenwoordigers mee kampen.
3. Breng de politiek terug naar het parlement en maak minder vaak gebruik van 'akkoorden-democratie'.
4. Verhoog het aantal Kamerleden naar minimaal 250.
5. Verhoog het budget voor ondersteuning van Kamerleden zodat elk Kamerlid op minimaal vier inhoudelijke medewerkers kan rekenen.
6. Richt een (staats)commissie op om de werkdruk, ondersteuning en grootte van de Tweede Kamer onder de loep te nemen met concrete beleidsaanbevelingen als einddoel. Betrek hierbij de fractievoorzitters om de uitkomsten te implementeren.
7. Richt ook een hernieuwde 'Commissie-Dijkstal' op om nieuw licht te schijnen op de wenselijke financiële beloning en regelingen van politieke ambtsdragers.

Deze zeven aanbevelingen zullen geen wondermiddel zijn voor de geconstateerde problemen in de Nederlandse politiek. Ze betreffen slechts een eerste aanzet tot verandering. Echter, structurele veranderingen komen van cultuurveranderingen. Wanneer de cultuur kan worden veranderd richting het veiliger uit kunnen oefenen van een politiek ambt en richting een nieuwe waardering van Kamerwerk van hoge kwaliteit, dan komt dat niet alleen de 'Haagse kaasstolp', maar het hele land ten goede. De besluitvorming wordt dan beter. Zo kan de politiek weer een wenselijk *Beruf*, zoals Max Weber het ooit bedoelde, worden.

Bronnenlijst

- [1] RTL Nieuws. (2022). BBB-leider Caroline van der Plas tijdelijk niet in media na ernstige bedreigingen. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/politiek/artikel/5323715/caroline-van-der-plas-bedreigingen-stapje-terug-bbb-doodsbedreiging>
- [2] NOS. (2022). Man die met fakkel bij huis van Sigrid Kaag stond gaat in hoger beroep. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://nos.nl/artikel/2414885-man-die-met-fakkel-bij-huis-van-sigrid-kaag-stond-gaat-in-hoger-beroep>
- [3] Kuiper, R. (2022). 'Ik heb ontzaglijk veel spijt', snikt Hans de M., de man die Hugo de Jonge wilde 'opruimen'. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.volkskrant.nl/cs-bb7818ae>
- [4] Bouma, R. (2022). Man (53) gearresteerd voor bedreiging Jaap van Dissel en opruiing. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://nos.nl/artikel/2383461-man-53-gearresteerd-voor-bedreiging-jaap-van-dissel-en-opruiing>
- [5] NOS. (2022). OM eist 5 jaar cel voor 'aanslag op de persvrijheid' in Groningen. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://nos.nl/artikel/2435275-om-eist-5-jaar-cel-voor-aanslag-op-de-persvrijheid-in-groningen>
- [6] Selles, J. (2021). Taakstraf voor aanrijden PowNed-verslaggever bij kerk op Urk: 'Hij gebruikte de naam des Heeren ijdellijk'. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.destentor.nl/flevoland/taakstraf-voor-aanrijden-powned-verslaggever-bij-kerk-op-urk-hij-gebruikte-de-naam-des-heeren-ijdellijk~a07ba6fc/>
- [7] NOS. (2021). Beelden van fotograaf en vriendin die met auto omver worden geduwd: 'Waren doodsbang'. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://nos.nl/artikel/2377494-beelden-van-fotograaf-en-vriendin-die-met-auto-omver-words-geduwd-waren-doodsbang>
- [8] OM. (2022). Levenslang geëist tegen beide verdachten moord Peter R. de Vries. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.om.nl/actueel/nieuws/2022/06/07/levenslang-geest-tegen-beide-verdachten-moord-peter-r.-de-vries>
- [9] NOS. (2020). NOS haalt na aanhoudende bedreigingen logo van satellietwagens. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://nos.nl/artikel/2352452-nos-haalt-na-aanhoudende-bedreigingen-logo-van-satellietwagens>
- [10] NVJ. (2022). Nederland zakt op wereldranglijst persvrijheid van plaats 6 naar 28! Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.nvj.nl/nieuws/nederland-zakt-wereldranglijst-persvrijheid-plaats-6-28>
- [11] De Haan, M. (2021). Politici steeds vaker bedreigd: 'Denk na voordat je iets plaatst op sociale media'. Geraadpleegd op 15 augustus 2022, van: <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2021/10/politici-steeeds-vaker-bedreigd-denk-na-voordat-je-iets-plaatst-op-sociale-media-850248/>
- [12] RTL Nieuws. (2022). Minister Van der Wal doet aangifte wegens doodsbedreiging. Geraadpleegd op 15 augustus 2022, van: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/5317230/christianne-van-der-wal-aangifte-doodsbedreiging-stikstof>
- [13] AD. (2021). Ministerie erkent bewust achterhouden van explosief memo over toeslagenaffaire. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.ad.nl/binnenland/ministerie-erkent-bewust-achterhouden-van-explosief-memo-over-toeslagenaffaire~ad8840ff/>
- [14] Bovens, M. A. P. (2005). De verspreiding van de democratie. *B en M: tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij*, 32(3), 119-127.
- [15] Van Dijk, T. (2019). Doorbraak Pensioenakkoord. Geraadpleegd op 14 augustus 2022, van: <https://www.ser.nl/nl/Publicaties/doorbraak-pensioenakkoord>
- [16] Chavannes, M. (2021). Hoe politiek en bestuur steeds minder democratisch worden. Geraadpleegd op 16 augustus 2022, van: <https://decorrespondent.nl/12529/hoe-politiek-en-bestuur-steeeds-minder-democratisch-words/2732523806738-62c125ab>
- [17] Voermans, W. (2021). Het land moet bestuurd worden: Machiavelli in de polder. Amsterdam: Prometheus.
- [18] Koole, R. A. (2019). Is een 'akkoorden-democratie' wel een echte democratie? *RegelMaat: Kwartaalblad voor Wetgevingsvraagstukken*, 34(2), 95-111
- [19] Joosten, C. (2018). Thom de Graaf: klimaatakkoord risico voor democratie. Geraadpleegd op 13 augustus 2022, van: <https://www.ewmagazine.nl/nederland/achtergrond/2018/12/de-graaf-akkoorden-zijn-risico-voor-democratie-661873/>
- [20] RTL Nieuws. (2021). Kamervoorzitter maakt zich zorgen om werkdruk op Binnenhof. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/politiek/artikel/5232937/tweede-kamer-burn-out-kamerleden-voorkomen>
- [21] Taagepera, R. (1973). Seats and votes: A generalization of the cube law of elections. *Social science research*, 2(3), 257-275.
- [22] CBS. (2022). Bevolkingsteller: hoeveel mensen wonen er nu in Nederland? Geraadpleegd op 14 augustus 2022, van: <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-bevolking/bevolkingsteller/>
- [23] Dassen, L. & Segers G. (2021). Dassen en Segers: we moeten minder debatteren over ophef van vandaag, en meer over Nederland en Europa van morgen. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.volkskrant.nl/cs-bbdc41bf>
- [24] Otjes, S. (2020) Hoeveel zetels moet de Tweede Kamer hebben? Geraadpleegd op 16 augustus 2022, van: https://www.parlement.com/id/vld2lpwf8xxo/nieuws/hoeveel_zetels_moet_de_tweede_kamer
- [25] ROB. (2021). Briefadvies Ondersteuning Tweede Kamer. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2021/11/4/ondersteuning-tweede-kamer>
- [26] Otjes, S. (2022). What explains the size of parliamentary staff? *West European Politics*, 1-27.
- [27] Tweede Kamer Der Staten-Generaal. (2019). Nota over de toestand van 's Rijks Financiën; Motie; Motie van het lid Jetten c.s. over verhogen van het budget voor de ondersteuning van parlementariërs en de subsidie aan politieke partijen. Geraadpleegd 16 augustus 2022, van: <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?did=2019D36535&id=2019Z17551>
- [28] Van de Ven, C. (2021). 'Ik ben een heel grote mier'. Geraadpleegd 15 augustus 2022, van: <https://www.groene.nl/artikel/ik-ben-een-heel-grote-mier>
- [29] Montesquieu Instituut. (2022). Meer ondersteuning voor de Tweede Kamer, maar welke? Een verkenning vanuit de 3 kerntaken. Geraadpleegd op 17 augustus 2022, van: https://www.montesquieu-instituut.nl/9353262/d/policypaper/policy_paper_12.pdf

Politiek, bureaucratie en samenleving in crisis: de bijdrage van de bestuurskunde aan problemen en oplossingen

Het openbaar bestuur draagt in zijn voorwaarden-scheppende rol bij aan een goede publieke dienstverlening aan burgers en bedrijven. Dat moet in onderlinge samenwerking en samenspraak gebeuren. Een betrouwbaar openbaar bestuur met vertrouwen onder de burgers is dan ook een vereiste. Er is bij een deel van de samenleving, de politiek en de media een gebrek aan vertrouwen ontstaan in het openbaar bestuur, politici en ambtenaren. Dat lijkt bij sommigen over te gaan in het beeld van een van een onbetrouwbaar openbaar bestuur, een disfunctionerend politiek stelsel en een onbetrouwbare bureaucratie. Hoewel het beeld van een disfunctionerend openbaar bestuur dat er in het geheel niets van bakt niet klopt is er toch wat aan de hand. Behaalde resultaten uit het verleden geven geen garanties voor de toekomst: achterstallig onderhoud zorgt voor scheuren. De tekenen zijn al sinds begin jaren '90 zichtbaar aan de muur maar steeds genegeerd. Betrouwbaarheid en een robuust karakter vragen om permanente politieke, ambtelijke, wetenschappelijke en maatschappelijke aandacht. Die aandacht is er tot aan de Kindertoeslagaffaire te weinig geweest.

Enkele oorzaken: politieke desinteresse en opportunisme wat betreft de kwaliteit van de wetgeving en de institutionele capaciteit van de ambtelijke organisatie is daarbij een factor van belang. Ook de ambtelijke top en ambtenaren is het nodige aan te rekenen vanwege onder meer een tekortschietende tegenspraak, een idee-fixe

**Behaalde resultaten uit het verleden
geven geen garanties voor de
toekomst: achterstallig onderhoud
zorgt voor scheuren.**

Frits van der Meer

over de gemiddelde burger, een overmatige en weinig kritische houding ten aanzien van reorganisaties en management hervormingen. Sommige wetenschappers, ook bestuurskundigen (gelukkig niet allen), zijn hierin meegegaan. Een bovenstroom heeft zelfs een legitimering gegeven: zie onder meer het ongericht propageren van een verzelfstandigings- en privatiseringstreven, een weinig onderbouwde beleids- uitvoeringsscheiding, een ruw public management denken en een weinig kritische houding ten aanzien van allerlei destructieve management en reorganisatie modes.

Pas vrij laat, na een opkomend politiek en maatschappelijk ongenoegen, is de steven gekeerd. Daarbij komt nog als factor, dat grote maatschappelijke verwachtingen

Hoe sterker de verwachtingen en des te groter de afhankelijkheid des te groter de kans op een teleurstelling in het overheidshandelen.

bestaan ten opzichte van het openbaar bestuur; anders dan in de jaren 80 waarbij het bedrijfsleven en zelfredzaamheid centraal stonden. Wat betreft het laatste werd in politiek, bestuur en de smaakmakende gemeenschap uitgegaan van een hoger opgeleide burger. De verwachtingen van burgers die minder zelfredzaam zijn en met een sterk gevoelde mate van precariteit (kwetsbaarheid) zijn/konden niet waar worden gemaakt. Hoe sterker de verwachtingen en des te groter de afhankelijkheid des te groter de kans op een teleurstelling in het overheidshandelen. Terzijde, dat gericht zijn op de zelfredzame burger heeft zich terug na 2002 vertaalt in politiek en maatschappelijke turbulente verhoudingen. Ga als bestuur er dus van uit dat behoeften, de zelfredzaamheid, wensen en mogelijkheden van burger tot burger uiteen (kunnen) lopen. Volksvertegenwoordigers kijk naar de kwaliteit van wetgeving en naar de kwaliteit van de overheidsorganisatie. Dan kunnen beleidsfiasco's wat meer worden vermeden. De bestuurlijke en digitale geletterdheid (bestuurlijke competentie) verschilt van

burger tot burger. Ga dus niet uit van een gewenst profiel van een bureaucratisch competente en digitaal-vaardige burger/klant. Een burger die de taal van de overheid spreekt. Hou er ook rekening mee dat het niet alleen zogeheten kansarme burgers betreft. Ook middelbare en hoger opgeleide burgers kunnen in steeds complexer wordende bureaucratische valkuilen terecht komen. Burgers raken zo het spoor bijster.

Vanwege die toenemende complexe regels en procedures zal die bureaucratische competentie in toekomst verder verminderen. Burgers belanden dan in toenemende mate tussen wal en schip en het vertrouwen zal dan verder en over een bredere linie afnemen; ten minste wanneer er niets aan gedaan wordt. Vermijd als ambtenaar een technocratische perceptie van burgers en hun problemen. Om te bouwen aan de acceptatie van overheidsgezag gaat het ook om de verbeterde (ook letterlijke) zichtbaarheid van politiek en ambtelijk bestuur, transparantie, het bieden van ruimte aan burgers, ambtenaren en volksvertegenwoordigers en minder om incidenten en mediahypes. Wat sterk geformuleerd: de muur van fysieke en mentale afstand tussen politiek, overheid en burgers moet gesloopt worden, dan herstelt zich (mogelijk) het vertrouwen van burgers in een betrouwbaar politiek en ambtelijk bestuur.

Maar wat betekent voor de bestuurskunde en een Leidse bestuurskunde opleiding en –instituut? Op de volgend pagina worden tien lessen op een rij gezet.

1. Besef, dat voor die betekenis deugdelijke bestuurskunde onderwijs- en onderzoeksprogramma noodzakelijk zijn met een ruime aandacht voor vraagstukken van de bestuursorganisatie, de ambtelijke professionaliteit, het ambtenaarschap, de politiek-ambtelijke kwaliteit voor een goede publieke dienstverlening. Dat kan beter.
2. Besef, dat daarbij aandacht besteed moet worden aan het bijzondere karakter van dat openbaar bestuur in elk van de bestuurskundige vakken en onderzoeksthema's.
3. Besef, dat voor de bestuurskunde naast kennis van politiek, economie en publieke O&M, bestuurskundig inzicht in de staatsrechtelijke en bestuursrechtelijke implicaties voor het functioneren van het openbaar bestuur onontbeerlijk is.
4. Besef, dat de noodzaak van een wisselwerking tussen theorie, praktijk en toepassing de meerwaarde is van de academische bestuurskunde en uitgaat boven het recht, de economie en de politicologie als aparte vakken.
5. Besef, dat bestuurskunde niet te reduceren is tot een quasi-politicologie, politieke economie, recht of organisatiesociologie. Die vakgebieden hoeven niet gekopieerd worden en zijn al mooi op zichzelf.
6. Besef, dat zonder kennis van de huidige bestuurlijke vraagstukken en bestuurlijke praktijk bestuurskundigen niet goed in de Nederlandse bestuurspraktijk (en daar buiten) kunnen opereren als academic professionals.
7. Besef, dat wetenschappelijke bestuurskundigen en bestuurskundigen ten aanzien van praktijk en wetenschap kritisch dienen te zijn en ga niet mee met op het oog goed scorende bestuurlijke, management en wetenschappelijke modes mee.
8. Besef, dat het een eis is leidinggevend (maar ook collega's) in politiek, bestuur maar ook in de wetenschap niet naar de mond te praten.
9. Besef, dat het uiteindelijk gaat om de publieke zaak en je vak te dienen.
10. Besef, dat in dit geheel en het voldoen aan deze punten het bestaansrecht van de (Leidse) bestuurskunde al dan niet te vinden is.

Samenvattend: Besef, dat uiteindelijk het centrale criterium voor een ieders handelen is te vinden in de uitspraak: *dixi et salvavi animam meam* (ik heb gesproken en zo mijn ziel/geweten gered).

Frits van der Meer bekleedt de CAOP-leerstoel 'Comparative Public Sector and Civil Service Reform'. Hij houdt zich bezig met onderwijs, onderzoek en nationale en internationale advisering aan overheden op het gebied van de veranderende omvang en kwaliteit van de publieke dienst in Nederland en het buitenland. Daarnaast geeft hij de inleiding Bestuurskunde (OBBW) en vakken in de master MPS Beleid & Advisering, waarvan hij tevens de coördinator is. Recentelijk heeft hij het boek *Openbaar bestuur en het ambtelijk apparaat: de gevolgen van een voorwaardenscheppende staat voor de publieke dienst in een multilevel governance systeem Den Haag: CAOP* geschreven. Naast en vooral ook vanwege zijn grote bijdrage aan de bestuurskunde in Leiden is Frits van der Meer erelid van de B.I.L.

Is de diplomademocratie wel een democratie?

Kyra Volkers

Polarisatie is een fenomeen dat gedurende de Nederlandse geschiedenis een grote rol heeft gespeeld. Zo was de Nederlandse samenleving lange tijd verdeeld in vier levensbeschouwelijke zuilen. Volgens sommigen bestuurskundigen kunnen we tegenwoordig echter spreken van een nieuwe maatschappelijke scheidslijn: opleidingsniveau.

Een verzuilde samenleving

De Nederlandse samenleving kent een uitgebreid verleden van scheidslijnen in maatschappelijke opvattingen.^{1,2,3} Een groot deel van de vorige eeuw kon Nederland gedefinieerd worden als een verzuilde samenleving die gesegmenteerd was op basis van religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen. Katholieken, protestanten, sociaaldemocraten en liberalen vormden duidelijk te onderscheiden sociale groepen. De zuilen kenden hun eigen karakteriserende waardenpatronen en opvattingen. Onderliggend hieraan waren een aantal instituties, zo beschikten de zuilen veelal over hun eigen scholen, politieke partijen, kranten en vakbonden.

Tijdens de verzuiling was er sprake van een grote mate van polarisatie. Polarisatie kan omschreven worden als een maatschappelijk verschijnsel bestaand uit een drietal kenmerken.⁴ Allereerst dient er sprake te zijn van een hoge mate van homogeniteit binnen de te onderscheiden maatschappelijke groeperingen, in dit geval zuilen. Daarnaast is een hoge mate van heterogeniteit tussen de verschillende maatschappelijke groeperingen vereist. Tenslotte gaat het bij polarisatie om slechts een klein aantal te onderscheiden groepen die ieder van

significante grootte zijn.⁴ Tijdens de verzuiling werd aan ieder van deze karakteristieken van polarisatie voldaan.

Ontzuiling

Vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw nam de bestaanszekerheid van mensen echter toe. Ten gevolge hiervan ging men zich naast hun basisbehoeften in grotere mate focussen op de kwaliteit van het leven.^{6,7} Postmaterialistische waarden gingen een steeds grotere rol spelen. Met het oog op individuele vrijheid en politieke participatie vond er een proces van ontzuiling plaats.^{8,9,10} Bovendien was er sprake van secularisering waardoor vooral de bindingen met de religieuze zuilen afnamen.¹ Rond deze periode deed zich tenslotte ook een proces van globalisering voor.¹¹ Bindingen en afhankelijkheden over de nationale grenzen heen namen toe. Dit leidde tot een aantal vergaande economische en culturele ontwikkelingen.¹¹ Deze ontwikkelingen hadden uiteenlopende gevolgen voor verschillende groepen in de samenleving. Als gevolg hiervan ontstond er een waardeverandering onder verscheidene groeperingen die zich ofwel verzetten tegen de nieuwe ontwikkelingen, ofwel deze steunden.⁵

Nationaal Archief (CC0)

Een nieuwe maatschappelijke scheidslijn

De belangrijkste scheidslijn in de samenleving betreft, ten gevolge van deze ontzuiling, nu in mindere mate religie en sociale klasse.^{8,9,10,11,12} Er heeft echter een verschuiving plaatsgevonden. De basis voor de nieuwe maatschappelijk segmentatie betreft wellicht opleidingsniveau.¹² De bestuurskundigen Mark Bovens en Anchrit Wille gebruiken de term 'diplomademocratie' om aan te duiden dat de Nederlandse samenleving zich in twee groepen verdeelt, namelijk enerzijds een groep hoger opgeleiden en anderzijds een groep lager opgeleiden.¹² De Nederlandse maatschappij neemt de vorm aan van een meritocratie.^{5,12} Maatschappelijke posities kunnen individuen verwerven op basis van hun individuele talenten en inzet. Opleiding speelt hierbij in toenemende mate een cruciale rol. Waar voorheen sociale klasse en herkomst grote invloed hadden op iemands leven, zoals ten tijde van de verzuiling, is nu opleiding een doorslaggevende factor.^{5,12} Dit heeft ertoe geleid dat opleiding gezien kan worden als de huidige belangrijkste maatschappelijke scheidslijn.^{1,5,12}

De komst van de meritocratie heeft er ook voor gezorgd dat het aantal hoogopgeleiden toenam.⁵ Hoger opgeleiden hebben vooral hoogopgeleiden vrienden en partners waardoor steeds vaker het beeld opkomt van hoger en lager opgeleiden die in 'bubbels' naast elkaar leven.⁵ Er zijn sterke verschillen in welvaart, maar ook in standpunten ten opzichte van een aantal belangrijke maatschappelijke thema's als immigratie, integratie en Europeanisering.^{1,5,11,12} Terugblikkend op de drie karakteristieken van polarisatie kan nagegaan worden of

er opnieuw sprake is van polarisatie in de Nederlandse samenleving. Echter nu niet tussen verschillende levensbeschouwelijke zuilen, maar tussen enerzijds een groep lager opgeleiden en anderzijds een groep hoger opgeleiden. Hoewel er duidelijke verschillen zijn tussen beide groepen op het gebied van welvaart, opinie en politieke participatie, en er dus sprake is van heterogeniteit tussen de groeperingen, is het lastiger om vast te stellen in welke mate er sprake is van homogeniteit binnen de groepen. Burgers organiseren zich niet expliciet naar opleidingsniveau.⁵ Tenslotte gaat het wel om slechts een klein aantal te onderscheiden groepen, namelijk twee, die van significante grootte zijn sinds de toename van het aantal hoogopgeleiden.⁵

Sociale en politieke polarisatie

Met het oog op polarisatie kan er nog een onderscheid gemaakt worden tussen politieke en sociale polarisatie. Tot nu toe is slechts sociale polarisatie aan de orde gekomen. Het gaat hier om een verschijnsel waarbij groepen burgers tegengestelde posities aannemen ten opzichte van bepaalde beleidsonderwerpen.¹³ Politieke polarisatie vindt daarentegen plaats wanneer er conflicten ontstaan tussen politieke partijen onderling. Vaak worden er in zulke kwestie fronten gevormd in de volksvertegenwoordiging waarbij politieke partijen extreem tegengestelde opinies uitdragen ten aanzien van een beleidsonderwerp.¹³ Ten tijde van de verzuiling was weliswaar sprake van een grote mate van sociale polarisatie, toch vond er geen politieke polarisatie plaats.^{1,2,3} Nederland kon gedefinieerd worden als een '*consociational democracy*', een democratie waarin er sprake is van parallelle sociale scheidslijnen, maar waarin de elites van de zuilen op bestuurlijk niveau wel samenwerken.² De elites van de verscheidene zuilen streefden naar overleg en consensus, ze beoogden compromissen te sluiten en wanneer zij wel met elkaar in botsing kwamen, werd getracht het conflict te depolitiseren.³ Op deze wijze was politieke stabiliteit mogelijk in een periode van verzuiling vol sociale polarisatie.

Ondervertegenwoordiging lager opgeleiden in de politiek

Deze pacificatiepolitiek wordt tegenwoordig echter niet toegepast op de polarisatie tussen lager en hoger opgeleiden. De diplomademocratie beperkt zich namelijk niet tot het maatschappelijk leven, maar zet zich door in de politiek.^{1,5,12,15} Hoger opgeleiden domineren de politiek ten koste van de lager opgeleiden. Nederland wordt bestuurd door de burgers met het hoogste opleidingsniveau, voornamelijk universitair geschoolden

en enkele hbo'ers. Dit is problematisch aangezien laag- en hoogopgeleiden verschillende belangen en wensen hebben ten aanzien van bepaalde beleidsonderwerpen.¹⁴ Zoals eerder vermeld koesteren lager en hoger opgeleiden verschillende opinies ten opzichte van een aantal belangrijke maatschappelijke thema's als immigratie, integratie en Europeanisering.^{1,5,11,12} Beide groepen worden niet evenredig geraakt door de globalisering.⁵ Doordat lager opgeleiden ondervertegenwoordigd worden in de politiek en het bestuur, vindt er te weinig articulatie plaats van hun standpunten.^{5,12} Compromissen sluiten tussen beide groepen in de samenleving is dan erg ingewikkeld.

Wenselijkheid van de diplomademocratie

De vraag is nu of deze situatie wenselijk is. Willen we dat iedere burger een gelijke inbreng heeft in de politiek? Enerzijds kan gesteld worden dat hoogopgeleide burgers meer kennis hebben van bepaalde, vooral technische, beleidsonderwerpen waardoor zij een luider stem dienen te hebben in de politiek. Anderzijds is deze visie tegenstrijdig aan de representatieve democratie waarin de politiek juist een afspiegeling dient te zijn van de samenleving. De diplomademocratie is in dat opzicht helemaal geen democratie maar eerder een aristocratie, een bestuursvorm waarbij een kleine groep geleerden het bestuur op zich neemt.

De Nederlandse meritocratie en daarmee verbonden diplomademocratie blijkt concluderend steeds vaker het onderwerp van maatschappelijke discussie. Er is een maatschappelijke kloof ontstaan tussen enerzijds lager opgeleiden en anderzijds hoger opgeleiden. Hoewel ten tijde van de verzuiling er een pacificatiepolitiek gevoerd werd, is dat tijdens deze nieuwe sociale polarisatie moeizaam. Lager opgeleiden worden namelijk in grote mate ondervertegenwoordigd in zowel politiek als bestuur. De uiteindelijke wenselijkheid van deze diplomademocratie, zoals door Mark Bovens en Anchrith Wille uiteengezet, is echter een discussie van normatieve aard.

De diplomademocratie beperkt zich niet tot het maatschappelijk leven, maar zet zich door in de politiek.

Bronnenlijst

- [1] Muis, Q., Reeskens, T., & Sieben, I. (2019). Polarisering in Nederland: Opleidingsniveau als scheidslijn. *Religie & Samenleving*, 14(2), 124–143. <https://doi.org/10.54195/rs.11576>
- [2] Lijphart, A. (1969). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam
- [3] Cramer, N. (1990). Ontzuiling in de Nederlandse politiek. *Leidschrift: Nieuw zicht op de zuilen*, 7(June), 17–33. <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2728385/view>
- [4] Esteban, J.-M., & Ray, D. (1994). On the Measurement of Polarization. *Econometrica*, 62(4), 819–851. <https://doi.org/10.2307/2951734>
- [5] Bovens, M.A.P. (2012). *Opleiding als scheidslijn: van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken*. Erasmus MC: University Medical Center Rotterdam. <http://hdl.handle.net/1765/32803>
- [6] Ignazi, P. (1992). The silent counter-revolution: Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe, *European Journal of Political Research*, 22 (1), 3-34.
- [7] Inglehart, R. (1997), *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*, Princeton, N. Jersey: Princeton University Press.
- [8] Bryant, C. G. (1981), Depillarisation in the Netherlands, in: *British Journal of Sociology*, 32 (1), 56-74.
- [9] Koster, W. de & J. van der Waal (2008), Moreel conservatisme en autoritarisme theoretisch en methodisch ontward, *Mens en Maatschappij: tijdschrift voor sociale wetenschappen*, 81 (SOC-2006-012), 121-141.
- [10] Duyvendak, J.W. (2004), *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*, Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- [11] Inglehart, R. & P. Norris (2016), *Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash*, HKS Faculty Research Working Paper No. RWP16-026. Geraadpleegd op de HKS Faculty Research Working Paper Series website: <https://research.hks.harvard.edu/publications/workingpapers/Index.aspx>
- [12] Bovens M. & Wille A. (2017), *Diploma Democracy: The Rise of Political Meritocracy*. Oxford: Oxford University Press.
- [13] Oosterwaal, A. (2009). Polarisation in de Nederlandse samenleving en politiek: het integratiebeleid., *Mens en Maatschappij*, 84(4), 369-392.
- [14] De Lange, M., Tolsma, J., Wolbers, M. H. J., & De Lange, M. (2015). *Opleiding als sociale scheidslijn. Een nieuw perspectief op een oude kloof*, Acco.

Gekozen premier formateur

Over de invoering en afschaffing van de gekozen minister-president in Israël

Sinds kort is er in politiek Den Haag een nieuw record gevestigd: Mark Rutte heeft Ruud Lubbers gepasseerd als langstzittende premier van Nederland. Ten tijde van Ruud Lubbers werd ook al geschreven en gedebatteerd over de positie van de minister-president. Deze zou volgens Arendo Joustra (1989) een steeds prominentere rol zijn gaan spelen en wordt volgens hem beschouwd als zonnekoning en wordt gezien als: “*een almachtige premier met presidentiële trekjes.*” Mark Rutte heeft de gewoonte om zijn macht weg te wuiven. Gevraagd naar zijn reactie op zijn zojuist behaalde record reageerde Rutte bagatelliserend dat het “*een voetnoot*” betrof (NOS, 2022). Juist wanneer iemand probeert zijn eigen macht zo beperkt mogelijk probeert neer te zetten, is vaak het tegendeel het geval. In deze context beargumenteerde journalist Hans Goslinga in een analyse daarom dat onder Rutte Nederland is verschoven naar een premiersdemocratie (Goslinga, 2022).

Justin Spruit

Presidentialisme

De signalering van Arendo Joustra is later uitgewerkt door onder meer Poguntke en Webb (2005) met de term presidentialisering of presidentialisme. Over de precieze term, de diffuse opvattingen en kritiek is genoeg te doen (Dowding, 2013; Elgie & Passarelli, 2020, pp. 366, 376; Helms, 2012, p. 30). Spruit en De Groot (2021) hebben de ontwikkeling die deze termen beschrijven, omschreven als: “*het fenomeen dat er steeds meer macht aan de minister-president wordt toegekend zonder dat daar een wettelijke grondslag voor is.*”

Als we ervan uitgaan dat dit proces zich voordoet, dan komen vragen naar boven over de legitimiteit daarvan. Staatsrechtgeleerde Peter Rehwinkel (1991, p. 39) wijst in zijn proefschrift op de legitimering van de minister-president op informele wijze door verkiezingen voor de Tweede Kamer. Of dit voldoende legitimering is voor deze ontwikkeling, valt te betwijfelen. Een andere wijze tot legitimering betreft de invoering van een gekozen minister-president of een gekozen formateur.

De Staatscommissie parlementair stelsel pleitte in haar eindrapport voor een direct gekozen formateur binnen het huidige parlementair stelsel (Remkes et al., 2018). Nadrukkelijk wordt er in datzelfde rapport gesteld dat

dit geen verkapte verkiezing voor het premierschap is. Wanneer er wordt gekeken naar de Nederlandse parlementaire geschiedenis, is sinds 1982 de aangestelde formateur tevens de volgende premier geworden in het kabinet dat de formateur heeft samengesteld. Theoretisch is de formateur niet automatisch de volgende premier, maar is dit in de recente praktijk wel vaak het geval (Andeweg, 1997). Gegeven dit feit, kunnen er vraagtekens worden gezet bij de vraag of een gekozen formateur wezenlijk iets anders is in essentie dan een gekozen minister-president. Nederland heeft nog geen ervaring met een direct gekozen premier, maar Israël wel. Daarom wordt ingegaan op de ervaringen in Israël met een direct gekozen minister-president.

Casus Israël

In 1992 nam Israël een nieuwe kieswet aan waarbij Israël het eerste land werd waarbij de minister-president rechtstreeks kon worden gekozen door het volk (Hazan, 2005). De verkiezingen gebeurden tegelijkertijd met die van de Knesset en daarnaast werd er in datzelfde voorstel geregeld dat het mandaat van de premier afhankelijk bleef van de parlementaire vertrouwensregel (Kretzmer, 2006). De directe verkiezing van de minister-president had in

Minister-president Rutte (CC BY 2.0)

Israël hetzelfde doel als de Staatscommissie-Remkes: om de kiezers een directe stem te geven in de formatie. Daarnaast hoopten hervormers twee zaken te bereiken: door middel van een kiezersmandaat de legitimiteit van de premier te vergroten en de invloed, omvang en aantal van kleine partijen te verminderen om de bestuurbaarheid te vergroten (Ottolenghi, 2001). In 1996 was de eerste keer dat in Israël de premier direct kon worden gekozen. De positie van de minister-president weliswaar sterker, maar dit was vanwege de politieke versnippering eerder schijn dan realiteit (Ottolenghi, 2001). Dan het punt over de verbeterde bestuurbaarheid door de vermindering van het aantal kleinere partijen. De gekozen premier droeg weinig bij tot snelle coalitieonderhandelingen – coalities werden juist groter en uiteenlopender waardoor vanwege partijdynamiek en de handhaving van de coalitie de premier juist vaker genoodzaakt was om kleinere coalitiegenoten te accommoderen (Ottolenghi, 2001). Deze partijen hadden geen prikkel om concessies te doen naar de premier, wat ervoor zorgde dat de *de facto* macht van de premier niet groter was dan voor de invoering (O'Malley, 2006). Bij de verkiezingen van 1999 bleek dat juist de grote partijen kleiner werden en de kleinere partijen juist groter (Hazan & Diskin, 2000).

Dan de meer algemene hypothese dat een gekozen premier leidt tot een grotere bestuurbaarheid. In Israël bleek weliswaar dat de zittingstermijn van gekozen premiers groter is – gemiddeld 27,5 tegenover achttien maanden – dan in de vierenhalf jaar voor de invoering, maar dat de kabinetten instabieler waren: meer dan twee keer zoveel – van acht naar zeventien – ministers verlieten het kabinet dan daarvoor (O'Malley, 2006). De gewekte verwachtingen van politici, politicologen en andere betrokkenen bij het debat over de invoering

van de gekozen minister-president in Israël, zijn over het geheel gesproken geen waarheid geworden. Het resultaat hiervan was een algehele desillusie over de werking van het functioneren van de Israëlische democratie (Ottolenghi, 1999). Gegeven de nadelen van de gekozen premier, schafte Israël dit in 2001 af en keerde terug naar het oude stelsel van evenredige vertegenwoordiging (Kretzmer, 2006).

Conclusie

Bij de drie verkiezingen waarbij in Israël de kiezers de minister-president konden selecteren, werden de resultaten van deze democratische vernieuwing nauwkeurig gevolgd. Uit de resultaten blijkt dat de verwachtingen en doelen die waren opgesteld, niet werden gehaald – en in sommige gevallen zelfs contraproductief waren. De Staatscommissie parlementair stelsel had bij het opstellen van haar advies voor de gekozen premier – pardon formateur – nauwkeuriger naar de Israëlische casus moeten kijken. Als zij dat hadden gedaan, dan waren zij zich beter bewust van de nadelen van het voorstel. Het is immers veelzeggend dat sinds de eerste directe verkiezing van de minister-president in 1996 het experiment in Israël al na vijf jaar is stopgezet. Uiteraard is Nederland niet op alle vlakken te vergelijken met Israël, maar gezien dit experiment is het van belang om extra voorzichtig te zijn met deze specifieke versterking van de positie van de Nederlandse minister-president om de legitimiteit te vergroten. Een staatsrechtelijke crisis zoals destijds in Israël kan Nederland – gezien alle crises die momenteel spelen – namelijk op dit moment er niet bij hebben.

Rijksoverheid/Valerie Kuypers (CC BY 2.0)

Bronnenlijst

- Andeweg, Rudy B. (1997). Institutional reform in Dutch politics: elected Prime Minister, personalized PR, and popular veto in comparative perspective. *Acta Politica*, 32(3), 227–257.
- Dowding, K. (2013). The prime ministerialisation of the british prime minister. *Parliamentary Affairs*, 66(3), 617–635. <https://doi.org/10.1093/pa/gss007>
- Elgie, R., & Passarelli, G. (2020). The presidentialization of political executives. In R. B. Andeweg, R. Elgie, L. Helms, J. Kaarbo, & F. M.-Rommel (Eds.), *The Oxford handbook of political executives* (1st ed., pp. 359–381). Oxford: Oxford University Press.
- Goslinga, H. (2022). Hoe Rutte Nederland in een premiersdemocratie veranderde. Geraadpleegd op 7 augustus, 2022, van <https://www.trouw.nl/cs-bc591551>
- Hazan, R. Y. (2005). The Failure of Presidential Parliamentarism: Constitutional versus Structural Presidentialization in Israel's Parliamentary Democracy. In T. Poguntke & P. Webb (Eds.), *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (1st ed., pp. 289–312). Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199252017.003.0013>
- Hazan, R. Y., & Diskin, A. (2000). The 1999 Knesset and prime ministerial elections in Israel. *Electoral Studies*, 19(4), 628–637. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(00\)00006-8](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(00)00006-8)
- Helms, L. (2012). *Comparative Political Leadership* (1st ed.). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Joustra, A. (1989). De grenzen van het premierschap: mag de minister-president voor zonnekoning spelen? *Elsevier*, (9 september), 16–20.
- Kretzmer, D. (2006). Presidential Elements in Government Experimenting with Constitutional Change: Direct Election of the Prime Minister in Israel. *European Constitutional Law Review*, 2(1), 60–80. <https://doi.org/10.1017/S1574019606000605>
- NOS. (2022). Hoe word je de langzittende premier van Nederland? Geraadpleegd op 7 augustus, 2022, van <https://nos.nl/artikel/2438919-hoe-word-je-de-langzittende-premier-van-nederland>
- O'Malley, E. (2006). Investigating the Effects of Directly Electing the Prime Minister. *Government and Opposition*, 41(2), 137–162. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2006.00174.x>
- Ottolenghi, E. (1999). Immobility, stability and ineffectiveness: Assessing the impact of direct election of the Israeli prime minister. *The Journal of Legislative Studies*, 5(1), 35–53. <https://doi.org/10.1080/13572339908420582>
- Ottolenghi, E. (2001). Why Direct Election Failed in Israel. *Journal of Democracy*, 12(4), 109–122. <https://doi.org/10.1353/jod.2001.0077>
- Poguntke, T., & Webb, P. (2005). *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies* (1st ed.; T. Poguntke & P. Webb, Eds.). Oxford: Oxford University Press.
- Rehwinkel, J. P. (1991). *De minister-president: eerste onder gelijken of gelijke onder eersten?* (1st ed.). Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink.
- Remkes, J., Van Baalen, C., Janse de Jonge, E., Kohnstamm, J., Koole, R., Lagerwerf-Vergunst, F., Van der Meer, T., & Quick-Schuijt, N. (2018). *Lage Drempels. Hoge Dijken. Democratie en Rechtsstaat in Balans. Eindrapport van de Staatscommissie Parlementair Stelsel*. Amsterdam: Boom.
- Spruit, J., & de Groot, S. (2021). Yes, Prime Minister. *Bestuurskundige Berichten*, 36(1), 8–11. <https://hdl.handle.net/1887/3212637>

Nationaal Archief (CC0)

Een Verkenning van Blockchain in de Publieke Sector

Pepijn Kouwenhoven

Op 9 juni 2022 werd de Bitcoin Wet in El Salvador geïntroduceerd. Deze wet, die in werking trad op 7 september, maakte van de cryptovaluta bitcoin een wettelijk betaalmiddel.⁷ Hiermee is El Salvador koploper in de adoptie van blockchain en een interessante casus om de maatschappelijke consequenties te onderzoeken die het verwerken van disruptieve technologieën met zich meebrengen. De adoptie van bitcoin in El Salvador is echter niet het enige voorbeeld waarbij er geëxperimenteerd wordt met blockchain technologie in een maatschappelijke context.¹ In 2018 waren 46 landen bezig met meer dan 200 blockchain initiatieven.⁸ Hierbij werd onder andere bekeken hoe blockchain zou kunnen worden geïmplementeerd om auteursrecht te moderniseren en digitale identiteitsdocumenten te realiseren. Ook wordt blockchain onderzocht als mechanisme om stemmen voor verkiezingen of referenda te faciliteren. Op het eerste gezicht lijken de mogelijkheden eindeloos.¹⁰ Deze paper zal na een korte uitleg over blockchain twee voorbeelden van de inzet van blockchain analyseren en kijken wat blockchain te bieden heeft voor de publieke sector.

Blockchain in het kort

De oorsprong van blockchain ligt in boekhouding. Bij boekhouden worden veelal financiële dagboeken bijgehouden waarin alle transacties worden bijgehouden in de vorm van mutaties. Enkel wanneer je alle mutaties optelt kom je tot het saldo op de rekening. Wanneer je een van de mutaties in je financiële dagboek achteraf wijzigt verandert ook het saldo van de rekening. Een wijziging achteraf heeft dus een directe invloed op

je uiteindelijke resultatentrekning. Om dit achteraf aanpassen te voorkomen bestaat de boekhoudregel dat je mutaties enkel kan toevoegen en nooit kan aanpassen of verwijderen, fouten kan je dus enkel herstellen door een tegenmutatie aan te maken. Een inkomst van twee euro in plaats van twintig ingevuld? Dan moet je een correctie van achttien euro uitvoeren middels een nieuwe mutatie. Om wat voor reden dan ook gebeurt het echter nog vaak dat men zich niet aan deze regel houdt. Er ontstaat een

Met een druk op de knop kan een bankmedewerker in principe de wereld van iemand anders compleet op zijn kop zetten.

vertrouwensprobleem, het is niet met volle zekerheid vast te stellen dat de mutaties binnen het dagboek niet zijn aangepast.¹² Blockchain probeert hier een oplossing voor te bieden. In plaats van mutaties zijn er nu 'blocks'. Een block bevat een of meer mutaties en heeft zijn eigen unieke vingerafdruk, ookwel 'hash' genoemd. Mocht informatie binnen een block door iemand aangepast worden dan verandert de hash. Doordat de vingerafdruk is veranderd, is het direct duidelijk dat er dus iets in de block is aangepast. Niet alleen bevat de block de desbetreffende mutatie en zijn eigen hash, het bevat ook de hash van het vorige block als een soort link. Hiermee creëren de voorgaande hashes effectief een ketting waarbij altijd duidelijk is welke blocks voorafgingen aan de huidige en welke mutaties in het verleden zijn gemaakt. Deze ketting wordt de 'ledger' genoemd.

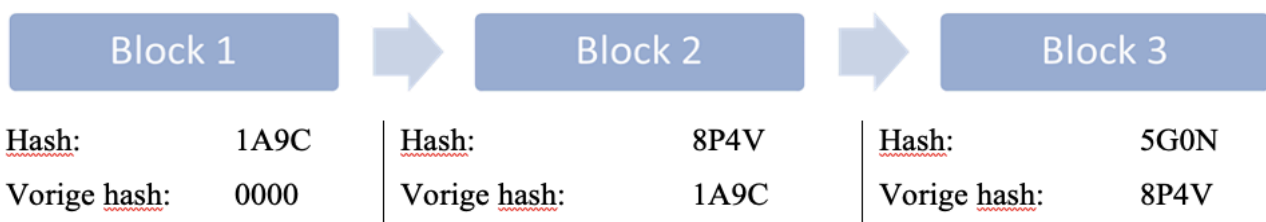
Waarbij eerder een enkele mutatie uit het verleden kon worden aangepast zal nu door de hele ketting moeten worden gegaan om alle hashes weer op elkaar aan te sluiten: een aanpassing van vijf euro in de eerste link van de ketting heeft immers doorwerking op de hele ketting, alle hashes zullen niet meer kloppen. Alhoewel dit moeilijker te frauderen is dan een boekhoudrekening, is het voor een gedreven persoon of een computer nog steeds mogelijk om aanpassingen te doen. Om het onmogelijk te maken voor een enkel persoon om de ledger aan te passen beheren meerdere mensen de ledger en keuren zij samen elke nieuwe block en alle hashes goed. Geen enkel individu heeft hierdoor de macht een wijziging door te voeren in de ledger. Alleen door consensus kan men nieuwe blocks toevoegen.⁴ Dit gedecentraliseerde

op consensus gebaseerde model maakt dat de data die de ledger bevat zonder meer te vertrouwen valt en dit is de basis van wat blockchain zo uniek maakt.⁶

Een revolutie in de financiële wereld?

In 2016 kwam een groot bankschandaal aan het licht toen duidelijk werd dat de Amerikaanse bank Wells Fargo zonder toestemming van haar klanten extra producten en de daar bijbehorende kosten toeschreef aan haar klanten. Werknemers ontvingen bonussen voor het verkopen van deze extra producten, zelfs wanneer de klant hier nooit om had gevraagd.¹¹ Dit is een duidelijk voorbeeld van het gebrek aan vertrouwen wat een tussenpersoon met zich mee kan brengen. Met een druk op de knop kan een bankmedewerker in principe de wereld van iemand anders compleet op zijn kop zetten. Tussen jou en je geld zit altijd een tussenpersoon, een gecentraliseerde entiteit die het daadwerkelijke beheer van jouw geld in handen heeft. Blockchain heeft geen tussenpersoon en dit zorgt ervoor dat fraude nagenoeg onmogelijk is. Hier zitten de grote mogelijkheden voor de blockchain. Satoshi Myamoto was in 2009 de persoon die de eerste blockchain implementeerde bij de ontwikkeling van Bitcoin.⁴

In de inleiding werd de Bitcoin wet in El Salvador al kort belicht. El Salvador heeft zelf geen nationale munt, de dollar maakt hier de dienst uit. Veel van de inkomsten van het land zijn dan ook dollars die El Salvadorianen in de Verenigde Staten verdienen en terugsturen naar hun gezin in El Salvador. In een poging om transactiekosten en -tijden te verminderen werd ervoor gekozen om de bitcoin als wettelijk betaalmiddel te accepteren. Hiervoor kreeg elke inwoner 30 dollar aan bitcoin, mits zij zich inschreven, en men kon vanaf dat moment belastingen in bitcoin betalen. Onderzoek wijst echter uit dat de bevolking ofwel de bitcoin direct hebben omgezet in dollars of deze totaal niet hebben gebruikt. Hier zijn een aantal redenen voor. Het is voor een overheid bijvoorbeeld ingewikkeld om invloed uit te oefenen op de blockchain, specifiek hoeveel zo'n munt als bitcoin waard is op de markt. El Salvador zag dit probleem heel duidelijk toen de bitcoin flink in waarde daalde. Waar een centrale bank in een vergelijkbaar geval door middel van de geldvoorraad

Een schematische weergave van een ledger

aan te passen de waarde van de munt kan beïnvloeden is dat met een gedecentraliseerde munteenheid een stuk lastiger. Er kan immers geen geld worden bijgedrukt zonder de macht over de blockchain zelf te hebben en dit maakt zo'n munt erg volatiel, het kan sterk in waarde dalen of toenemen in een korte tijd. Een ander probleem ligt aan de kant van de wetgever. Alhoewel El Salvador Bitcoin een wettig betaalmiddel had gemaakt was er nog veel onduidelijkheid voor bedrijven wat hun plicht hierin zou moeten zijn.⁵

Beleidsonzekerheid is niet enkel in El Salvador een probleem. In 2019 lanceerde de gemeente Tel Aviv een lokale munt, maar moest dit project uiteindelijk staken vanwege juridische onzekerheid.⁹ Dit is een terugkerend probleem, een meerderheid van blockchain projecten heeft last van belemmeringen of onduidelijkheden stammend uit beleid. De OECD schrijft dan ook voor dat er duidelijk beleid moet gaan komen over wat de rol van blockchain in onze maatschappij zou moeten zijn en welke rol zowel de private als publieke sector hierin zouden moeten spelen.⁸

Democratie en blockchain

Naast financiële doeleinden kan blockchain ook op andere manieren gebruikt worden. Blocks hoeven niet enkel transacties of mutaties te bevatten, elke vorm van data kan worden gebruikt. Zo heeft Vitalik Buterin een manier bedacht om kleine programmaatjes in de blocks in te bouwen. Deze technologie wordt 'smart contracts' genoemd en het is juist deze evolutie die als erg interessant wordt beschouwd door vele organisaties.³ Een van de applicaties van smart contracts is digitaal stemmen. Stemmen heeft in essentie hetzelfde vertrouwensprobleem wat eerder is beschreven. Nadat je je stem hebt gegeven is voor jou het verdere proces compleet onduidelijk en kunnen er tal van menselijke fouten optreden. Zo komt het relatief vaak voor dat er stemmen misplaatst worden, stemmen missen of dat er juist te veel stemmen worden geteld. Naast deze problemen heeft fysiek stemmen meer nadelen. Zo kost het opzetten van stemlocaties en de daar bij behorende infrastructuur veel geld waardoor vaak stemmen, bijvoorbeeld voor referenda, ongewenst is. De karakteristieken van blockchain kunnen een oplossing bieden voor deze problemen. Allereerst is blockchain transparant maar anoniem. Dit betekent dat alle data in principe compleet toegankelijk is voor iedereen, maar omdat er geen persoonlijke gegevens bij staan is het niet vast te stellen wie een specifieke stem heeft uitgebracht. Dit betekent dat iedereen de stemmen zelf digitaal kan natellen en dit zou het vertrouwen in het proces kunnen verhogen.²

Met dit systeem is geëxperimenteerd in een aantal Amerikaanse staten voor lokale verkiezingen. Doordat er grote afstanden tussen stemlocaties bestaan wordt er veel gebruik gemaakt van briefstemmen. Het bedrijf Voatz heeft hier een alternatief voor geboden in de vorm van elektronisch stemmen middels blockchain voor de midterms in West Virginia. Alhoewel niet door veel stemgerechtigden gebruikt was het toch een succes. Dit lijkt te wijzen op een duidelijke oplossing voor de bestaande problemen. Een beveiligingsonderzoek bracht echter toch een aantal problemen boven water. Net zoals bij andere vormen van stemmen is er een mogelijkheid dat het apparaat waarmee gestemd wordt of het systeem zelf gehackt kan worden. Ook maakt de transparantie van het stemmen het in theorie makkelijker om achter stemkeuzes van individuen te komen. Als laatste is er een inherent risico wanneer een privaat bedrijf zo'n consequentieel component van de democratie gaat faciliteren. In essentie introduceert dit opnieuw een tussenpersoon die kwade bedoelingen zou kunnen

Nadat je je stem hebt gegeven is het verdere proces compleet onduidelijk en kunnen er tal van menselijke fouten optreden.

hebben.³ Een door de publieke sector gemaakt systeem wat burgers zelf kunnen toetsen op werking zou hierin uitkomst kunnen bieden, maar dan zou er wel meer geïnvesteerd moeten worden in de kennis van blockchain in de publieke sector.⁹

Conclusie

Blockchain is een nieuwe complexe technologie waarmee veel geëxperimenteerd wordt. Twee praktische voorbeelden van toepassingen zijn gegeven waarbij huidige problemen werden opgelost maar ook duidelijk nieuwe obstakels werden geïntroduceerd. Zo wacht men bij virtuele munten nog altijd op nieuw en duidelijk beleid en is nog niet duidelijk hoe huidige financiële instrumenten die de overheid kan gebruiken verwerkt kunnen worden in blockchain. Bij elektronisch stemmen werd duidelijk dat alhoewel het een redelijk alternatief is voor briefstemmen er toch vele vragen kunnen worden gesteld over de veiligheid van deze methode. Een belangrijke voetnoot is ook dat een tal van ingewikkelde concepten niet aan bod zijn gekomen in dit artikel zoals de manier waarop blocks getoetst worden, de energiekosten, een kwestie waar nu groot maatschappelijk debat over is, en vele andere gebruiksdoeleinden die smart contracts mogelijk maken. In het kort zijn er kansen en risico's waarbij niet alleen onderzoek zou moeten worden gedaan vanuit technologisch oogpunt, maar ook vanuit het oogpunt van de publieke sector om zo beter inzicht te kunnen krijgen in de toepassingen die voor de maatschappij van belang zijn.

Bronnenlijst

- [1] Chainalysis. (2021, oktober). The 2021 Geography of Cryptocurrency Report. <https://go.chainalysis.com/2021-geography-of-crypto.html>
- [2] Cong, L. W., He, Z., & Zheng, J. (2017). Blockchain Disruption and Smart Contracts. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2985764>
- [3] Ferreira, A. (2021). Regulating smart contracts: Legal revolution or simply evolution? *Telecommunications Policy*, 45(2), 102081. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2020.102081>
- [4] Hirsh, S., & Alman, S. W. (2019). Blockchain. ALA Neal-Schuman.
- [5] Kshetri, N. (2022). El Salvador's Bitcoin Gamble. *Computer*, 55(6), 85–89. <https://doi.org/10.1109/mc.2022.3164265>
- [6] Larriba, A. M., Cerdà I Cucó, A., Sempere, J. M., & López, D. (2021). Distributed Trust, a Blockchain Election Scheme. *Informatica*, 321–355. <https://doi.org/10.15388/20-infor440>
- [7] National Bureau of Economic Research. (2022, april). Are Cryptocurrencies Currencies? Bitcoin as Legal Tender in El Salvador (Nr. 29968). <https://www.nber.org/papers/w29968>
- [8] OECD. (2018). Blockchains Unchained. *OECD Working Papers on Public Governance*. <https://doi.org/10.1787/3c32c429-en>
- [9] OECD. (2020). The uncertain promise of blockchain for government. *OECD Working Papers on Public Governance*. <https://doi.org/10.1787/d031cd67-en>
- [10] Shen, C., & Pena-Mora, F. (2018). Blockchain for Cities—A Systematic Literature Review. *IEEE Access*, 6, 76787–76819. <https://doi.org/10.1109/access.2018.2880744>
- [11] Tayan, B. (2019, 6 februari). The Wells Fargo Cross-Selling Scandal. *The Harvard Law School Forum on Corporate Governance*. <https://corpgov.law.harvard.edu/2019/02/06/the-wells-fargo-cross-selling-scandal-2/>
- [12] Weygandt, J. J., Kimmel, P. D., & Kieso, D. E. (2015). *Accounting Principles*. Wiley.

Help ons om van toekomstmuziek onze toekomst te maken!

Als vereniging hebben wij altijd nieuwe plannen om te werken aan de binding, carrière en ontwikkeling van onze studenten. Daar kunnen we u hulp bij gebruiken! De B.I.L. heeft 'Vrienden van de B.I.L.' (VvB) opgericht zodat oud-leden, alumni, oud-bestuursleden, partners en ook alle andere mensen die de B.I.L. een warm hart toedragen kunnen bijdragen aan de vereniging. De bedoeling van de VvB is dat mensen die graag betrokken willen worden jaarlijks een financiële bijdrage leveren om ons als vereniging te steunen.

In ruil ontvang u een vermelding op de website, een vermelding in onze almanak en (voor wie deze nog niet ontvangt) de Bestuurskundige Berichten! Interesse in vrienden van de B.I.L.? Mail dan naar penningmeester@billboard.nl voor meer informatie.

Bestuurskundige Berichten

Een origineel orgaan van de Bestuurskundige Interfacultaire vereniging Leiden. Met zorg samengesteld namens de Bestuurskundige Berichten-commissie van academisch jaar 2021/2022. De volgende editie verschijnt in de

Vragen, opmerkingen, adreswijzigingen of interesse in adverteren na het lezen van deze editie? Mail dan naar bestuurskundigeberichten@bilboard.nl

Jaargang 37 – Editie 2
September 2022